

DANSKE KOMPONEREDE BIND ca. 1860-1877

BIDRAG TIL EN PRÆSENTATION

AF

HARALD ILSØE

Shirtingsbind med reliefpræget og presseforgylt dekoration, efterhånden også med dekoration i farver, dominerede som de fleste bogsamlere bekendt det dansk bogmarked fra ca. 1850 til 1920, men har i almindelighed nydt ringe anseelse blandt de bogkyndige. Med den rige forgyldning af billeder og zirater kunne der nok opnås en glimrende effekt, hed det allerede 1867, 'men ret tilfredsstillende kan denne Forziring ikke blive, Guldets Mængde trætter Øiet, mangt et Bind faaer let Charakter af et Forgylderskildt, og ved Siden af meget smukt fremkommer ogsaa overordentlig meget, som ikke vidner om Smagfuldhed'.¹ Særlig hårdt gik det ud over bindene, da xylograf F. Hendriksen 1884 i et frontalt angreb mod datidens bogudstyr fordømte dem som usolide og med få undtagelser smagløse, som boghåndværk den rene humbug, så enhver bogelsker måtte ønske dem udryddet. Det var stærke ord, men synspunktet var i princippet det samme, som en tysk autoritet, Jakob Falke, nylig havde gjort gældende i sin 'Aesthetik des Kunstgewerbes', 1883.² Hendriksen medgav nu ganske vist, at der indimellem fandtes gode og smagfulde dekorationer, men var på den anden side ikke helt fair, når han sarkastisk omtalte bindene som 'de saakaldte Pragtbind', for det var en benævnelse som forlæggerne og bogbinderne kun benyttede lejlighedsvis og som oftest kun, når der var tale om bind, der var gjort noget ekstra ud af.

Faktisk havde Hendriksen selv anvendt ordet pragtbind i dets positive betydning i sit eget ugeblad 'Ude og Hjemme', og det konkrete forlagsbind, som han 1884 fremdrog som et afskrækkende eksempel på et pragtbind - 'et aldeles karakterløst Guldbroderi i Shirting' - var

¹ Chr. Bruun i *Illustreret Tidende*, 1866-67, s. 420.

² F. Hendriksen: Vore Bøgers Udstyrelse, artikel i *Politiken* 26. dec. 1884, optrykt bl.a. i *Bogvennen* 1988, s. 9-14. Jakob Falkes bog kom 1885 i dansk oversættelse med titlen *Kunstindustriens Grundsætninger*, hvor shirtingsbindene omhandles s. 425f.

ikke, som man skulle tro, annonceret som et sådant. Forlaget (Gyldendal) havde blot markedsført den pågældende bog med betegnelsen 'eleg. indb.' Hyppigere end i 'pragtbind' averterede forlagene med bøger i 'komponeret bind', hyppigst med den nævnte betegnelse: 'eleg. indb.'. Hvad der naturligvis ikke udelukker, at 'pragtbind' har været mere almindeligt anvendt som et bekvemt ord i daglig tale. Herpå tyder måske en fadæse begået af en medarbejder på Gyldendal ved redigeringen af en annonce for forlagets bøger i 'pragtbind'. Formuleringen var et brud med Gyldendals officielle stil og blev i en følgende annonce omgående rettet til 'eleg. indb.'.³ Først fra ca. 1900 tyede Nyt nordisk Forlag og Gyldendal til systematiske reklamekampanjer for levering af 'pragtbind' til bøger i subscriptionsserierne 'Frem' og 'Gyldendals Bibliothek', hårdt trængt af de konkurrerende bind efter tegninger af kendte kunstnere, som bogbinderfirmaet Petersen & Petersen havde sat i produktion.⁴

Men efter Hendriksens angreb blev 'pragtbind' i toneangivende kredse af smagsdommere benyttet som en sarkastisk betegnelse for det danske forlagsbind frem til de første årtier af 1900-tallet, og det blev længe noget nær enstemmigt fordømt, skønt Hendriksen dog senere modificerede sin bandbulle i en mere afbalanceret artikel.⁵ I 1915 omtales de nådesløst som 'Shirtingbind med tarvelig Maskinforgyldning, der nu grasserer i alle Lande som 'Pragtbind' og virker fordærvende paa det store Publikums Smag'. Ni år efter hedder det i en bibliotekshåndbog: 'Det 19. Aarhundrede bragte de komponerede 'Pragtbind', Helbind i Shirting med Pladeforgyldning og ofte med Guldsnit. Det var Forlæggerbind af værste Art, og de stod i Forbindelse med Masseproduktionen og Smagens Forringelse'. Misbilligelsen var stadig fremherskende, da Lauritz Nielsen 1945 lod falde en bemærkning om, at

³ *Ude og Hjemme* II, 1878-79, s. 115. Den udkældte bog var Asbjørnsen og Moe: *Eventyrbog for Børn*, 1883-84, som Gyldendal averterede i *Illustreret Tidende* 1883-84, s. 106 og 121. Bindet er afb. i *Bogvennen* 1988, s. 25, men bedre i Lauritz Nielsen: *Gyldendal gennem 175 Aar*, 1945, s. 118. Viden om boghandlerannoncerne er hentet fra *Illustreret Tidende* 1865-85 og *Ude og Hjemme* 1877-84. I førstnævnte 1876-77, s. 112 Gyldendals annonce, ændret s. 125 (og senere).

⁴ Jvf. Harald Ilsøe: Fra heftesubskriptionens tid. Konkurrence på bogbind ca. 1899-1912, *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 6. årg. nr. 1, 1991, s. 18-34.

⁵ I en nekrolog over gravør Chr. Danielsen med afbildninger af bind fra sidste halvdel af 1800-tallet i *Forening for Boghaandværk / Fagskolen for Boghaandværk 1915-16. Virksomhed og Regnskab*, s. 1-9 (optrykt med titlen 'Handelsbind' i Gyldendals meddelelsesblad *Bogvennen*, 7. årg. 1917/18, s. 247-52 og 288-92).

'Folk syntes i Almindelighed udmærket om disse prangende Bind, der i vore øje repræsenterer nærmest et Lavmaal af Bogkultur'. Så sent som 1957 repeterede Svend Dahl melodien i 'Bogens Historie', hvor de 'såkaldte pragtbind' affærdigedes med karakteristikken: 'bind med overlæstet forgyldning, daarlige materialer og præget af maskinernes masseproduktion'.⁶

Med den ensidige nedvurdering fulgte en forbigåelse af det ubestridelige faktum, at den ringeagtede masseproduktion indebar en hidtil uset udbredelse af det dekorerede bogbind, som bogbinderne hidtil kun havde fremstillet som håndarbejde for en snæver kundekreds. Håndarbejdet kunne udføres meget mere solidt, men det kostede mere, og de færreste bogbinderne rådede over så rigt et dekorationsmateriale, at de kunne hamle op med de masseproducerede bind. Som ovennævnte Petersen & Petersen bl.a. gjorde gældende i et forsvar for firmaets løssalg af komponerede bind og bogrygge: 'Haandforyldning har den Fordel, at den *kan* drives højst, men Presseforyldningen har den, at den kan leveres billigt og naa til de 1000 Hjem. Og en god presseforyldt Ryg efter en første Rangs Tegning er tusinde Gange at foretrække for den Haandforyldning med tyske Stempler, der kan blive Raad til at levere for samme Pris'.⁷ I overensstemmelse med denne opfattelse mangfoldiggjorde firmaet 1899-1912 en lang række ypperligt dekorerede shirtingsbind til en billig pris.

I bindenes eftermæle indtraf en afgørende holdningsændring først 1960/1961, da R. Paulli publicerede et par grundige og banebrydende afhandlinger om 'Vore ældste komponerede bind' (indtil ca. 1860), der var understøttet af mange afbildninger. De havde i nogen grad fået deres dårlige renommé med urette, fremførte han, mange er dekoreret med beherskede virkemidler, og man kan derimellem finde både nydelige og morsomme bind.⁸ Paulli havde i mange år været leder af Det Kongelige Biblioteks danske bogafdeling, og hans afhandlinger havde som fundament bibliotekets særlige samling af danske bogbind.

⁶ Carl S. Petersen i *Salmonsens Konversationsleksikon* III, 1915, s. 538; H.O. Lange i *Haandbog i Bibliotekskundskab*, udg. af Svend Dahl, I, 1924, s. 330, jvf. Anker Kyster s. 498 om 'det forlorne Pragtbind, det saakaldte komponerede Bind'; Lauritz Nielsen (note 3), s. 115; Svend Dahl: *Bogens Historie*, 2. udg., 1957, s. 272.

⁷ *Dansk Bogbinder-Tidende* 4. Aarg., 1902-03, s. 13.

⁸ R. Paulli: Vore ældste komponerede bind, *Fund og Forskning* VII, 1960, s. 151-83 og VIII, 1961, s. 140-71. Senere har Erik Dal kommenteret Hendriksens udsagn i *Bogvennen* 1988, s. 24-26.

Den er anlagt i nyere tid og bestod til at begynde med af tilfældige gaver og lejlighedserhvervelser, men fik i 1950'erne en egentlig grundstamme, da Carl Dumreicher overdrog sin fine samling af danske forlagsbind til biblioteket. I 1960 omfattede samlingen op mod 1.000 bind, nu rummer den henved det dobbelte og suppleres af bind i forskellige særsamlinger.⁹

2.

Paulli fortsatte desværre ikke sine undersøgelser, og den stigende mængde af komponerede bind fra 1860'erne og fremefter gør det unægtelig også vanskeligt at få overblik over dem. Skønt det ikke kan gøres med samme sagkundskab, skal der her præsenteres en række bind baseret på strejftog gennem de følgende 17-18 år. De er fortrinsvis foretaget blandt digtsamlingerne, som forlæggerne traditionelt udstyrede med dekorative bind og guldsnit i konkurrence om at afsætte dem til gavebrug. Meget få har været afbildet,¹⁰ og hvad der måtte mangle af overblik og indsigt, vil forhåbentlig kunne opvejes af de ledsagende illustrationer, hvormed der vises prøver på en dekorations- og gravørkunst, der stort set er gemt af vejen i lukkede biblioteksmagasiner eller forbeholdt antikvarernes og nogle få privatsamleres reoler.

For årene ca. 1860-77 gælder det samme som for den foregående periode: hverken bind eller dekoration er som regel signeret, og en identificering af den pågældende bogbinder er afhængig af, om bogen mere eller mindre tilfældigt er forsynet med en bogbinderetiket indklæbet bagest i bogen. På sådanne etiketter angives ofte bogbinde-

⁹ Tidlige erhvervelser af komponerede forlagsbind er f.eks. nævnt i *Aarsberetning fra Det kongelige Bibliotek 1925/26-1926/27*, 1927, s. 27 og *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 31, 1944, s. 84f. Dumreichers bindsamling har han selv fortalt om i *Mit Bibliotek*, red. af Kjeld Elfeldt, 1942, s. 34f. Det Kongelige Biblioteks samling anno 1960 er kort omtalt af Paulli i *Fund og Forskning* VII, 1960, s. 151f.

¹⁰ Foruden gengivelser i F. Hendriksens oversigt (note 5) er en snes bind om Gyldendals norske forfatterudgivelser 1860-1900 afb. i Finn Bøckmann: "Jeg har ladet lave en gravure". Om nogle komponerede bind, *Almanak*, 3. årg. nr. 2, 1968, s. 9-16, de fleste i farver. Nogle få bind kan ligeledes ses i farvegengivelse i Det Kongelige Biblioteks jubileumspublikation *På Papir, Pergament og Palmeblade*, 1993, s. 337ff. Uden illustrationer er antikvarboghandler Gustav Strands dupliserede *Nogle betragtninger over de danske såkaldte komponerede bogbind*, 1960 (6 s.).

rens adresse, hvad der kan bidrage til en datering af bindet.¹¹ Vistnok først fra ca. 1880 begynder der at forekomme bind, hvor en bogbinder har stemplet sin signatur på bagsiden. Når bogbinderen af et konkret bind er kendt, kan dog undertiden andre, men usignerede bind med en vis sandsynlighed henføres til hans værksted, når de ses dekoreret med de samme stempler og presninger. Dette har især vist sig muligt for bogbinder D.L. Cléments vedkommende, fordi han som ejer af hovedstadens største værksted fremstillede talrige bind på bestilling fra forlagene, og værkstedet sikredes kontinuitet, da det efter hans død 1877 blev overtaget af Immanuel Petersen.

Som tidligere fremstilledes bindet til en bog i et begrænset oplag ad gangen, for de større oplags vedkommende i stigende omfang i forskellige bundfarver, og af og til fik et restoplæg et helt nyt komponeret bind for at give bogen et skær af nyhed. Heraf følger, at et bind udmærket kan være fremstillet flere eller mange år senere end året for bogens udgivelse, uden at forholdet lader sig gennemskue (men på den anden side næppe senere end trykåret for en eventuel ny udgave). Selv om forlæggerne i stigende omfang selv leverede bøger i indbunden stand, skete dette dog langtfra altid, og der forelå så et spillerum for bogbinderne, som foruden at effektuere privatbestillinger undertiden fremstillede bind i mindre partier, enten udført for egen regning eller på bestilling af en boghandler. Derfor kan det være vanskeligt at udpege, hvilket bind af flere foreliggende der har været markedsført som forlagsbind. Består en dekoration imidlertid af et figurligt pladetryk, der alluderer til bogens indhold på en sådan måde, at pladen må antages graveret til netop til denne bog, vil der være overvejende sandsynlighed for, at der er tale om et bind, som forlaget har investeret i.

Fra 1865 eller 1866 begyndte Gyldendal at sætte sit forlagsmærke i blindtryk på bagsiden af bind udført for forlaget: et stort 'GB' (= Gyldendals Boghandel) omgivet af en cirkelrund ramme med stiftelsesåret 1770 og de successive indehaveres navneinitialer. Andre forlag synes ikke at have taget denne prisværdige skik op før i løbet af 1870'erne. Udover at et forlagsmærke identificerer et bind som forlagsbind, giver det i visse tilfælde holdepunkt for en datering. F.eks. foreligger Oehlenschlägers 'Heltedigte og Sagaer' i en flerbindsudgave,

¹¹ Et fortrinligt hjælpemiddel er i den forbindelse Leif Iwersen og Mikael Kristensen: *Bogbindere i Danmark, Bind II: København*, Kbh. 1999, hvor bogbindernes adresser er sammenstillet efter Vejviserne for København og andre kilder.

som Oehlenschlägerselskabet lod trykke 1862. Nogle eksemplarer i bind med P.G. Philipsens forlagsmærke kan tidligst være indbundet i 1884, da Philipsens Forlag købte Oehlenschlägerselskabets skrifter med tilhørende forlagsrettigheder. Da Philipsen endvidere i 1889 fik tegnet et nyt forlagsmærke, kan disse og andre bind tilmed dateres mere præcist til enten senest eller tidligst dette år. I heldigste fald støder man på eksemplarer med en dateret ejer- eller gavetilskrift på forsatsen, der samtidig bidrager til en datering af bindet.

3.

Først nogle tilføjelser til de af Paulli fremdragede bind. 'Digte af Ossian', udgivet i lille format på Høsts Forlag 1849 med trykår 1850, er på midten af forsiden prydet med en komposition i forgyldning bestående af en sten, skjold, hjelm og våben stablet op ad et gammelt træ, mens der på ryggen står 'Ossian' omgivet af løv med lyre, skjold og våben. På forsidestenen er under en lyre graveret 'Ossian', og da forfatternavnet ganske åbenbart indgår i kompositionen, må denne være udført specielt til dette bind (*fig. 1*). Vellykket kan den ikke kaldes, men interessant er, at pladetrykket forneden til højre er signeret med navnet Holst, der må være navnet på gravøren. I Københavns Vejviser for årene 1849 og 1850 findes kun én gravør med dette efternavn, T. Holst i Vimmelskaftet. Han er da måske den tidligst kendte danske gravør, som har signeret en bindudsmykning. Bindet er set i flere eksemplarer og er sikkert et forlagsbind, da forlaget i 'Almindeligt Dansk Forlagscatalog' kun averterede bogen indbundet. Prisen var: 'i Shirtingsbind 2 Rbd., med Guldsnit 2 Rbd. 24 ss.'. Små bøger som denne, fortæller en samtidig, var yndede af mange og 'især af Fruentimmer, som kunne have dem liggende i en Syekurv'. Bogbinder W.J. Ursin udstillede bogen 1856, men uvist om i dette bind (FF VIII 170 note 32 og X 162) - se videre tilføjelsen s. 212.

Stil og motiv ligger ikke langt fra gravuren på Esaias Tegnér's 'Frithiofs Saga', der udkom med svensk og dansk paralleltekst på Schubothes Forlag i 4. oplag 1867. Bogens helt står i panser og plade i forgrunden, men også her forekommer et skjold støttet til et gammelt træ, og skjoldinskriptionen 'Frithiof' angiver som 'Ossian' bogens indhold (*fig. 2*). Billedet tør antages graveret til dette oplag. Bogen er i 3. oplag fra 1859 blot set i et gråbrunt bind med blindtrykte rammer på siderne (ifølge etiket solgt af Kristian Vissings Bog- Papir- og Musikhandel i Gothersgade og med ejertilskrift dateret 1862). Heltebilledet

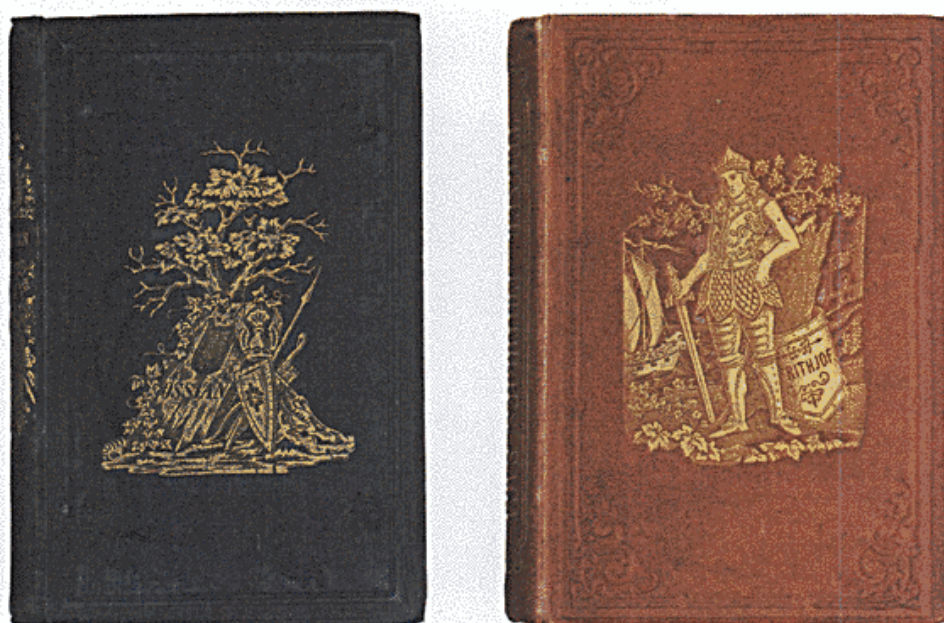

Fig. 1-2. *Ossian*, 1850, og Esaias Tegnér: *Frithiofs Saga*, 1867.

på 4. oplag går igen på 5. oplag, 1875, men bindforsiden er nu tillige forsynet med forgyldt forfatter og titel og den blindtrykte ramme erstattet af en ramme i sort. Dertil kommer Schuboths forlagsmærke i blindtryk på bagsiden.

Til flere tidlige figurkompositioner omtalt og afbildet af Paulli kan føjes en kraftig løve i forgyldning på forsiden og forgyldt fugl og abekat på ryggen af en ungdomsbog af Mayne Reid, 'Buskdrengene eller ... Eventyr i Sydafrikas vilde Karooer', C.W. Stincks Forlag 1856. På løvens højre bagpote skimtes signaturen 'BA..[?]', troligt signatur for den københavnske gravør Ph. Chr. Batz (1820-90), læremester for den senere kendte gravør Danielsen.^{11a} Videre er det muligt at vise et bind, som Paulli efterlyste, nemlig om oversættelsen af Bernardin de Saint-Pierres fortælling 'Paul og Virginie', Gads Forlag 1858. Bindet er i det foreliggende eksemplar rødt med et stort forgyldt billede af bogens to unge hovedpersoner, der sidder med hunden Trofast under palmetræer (fig. 3). På ryggen slynger en stilk sig op gennem titlen. Dekorationen er usigneret, men forsidebilledet er iøvrigt langt at foretrække for bogens titelbillede i slikket romantisk stil (med andet motiv). Den blindtrykte ramme, der findes på såvel for- som bagside, er identisk

^{11a} F. Hendriksen (note 5), s. 1; om Danielsen mere nedenfor.

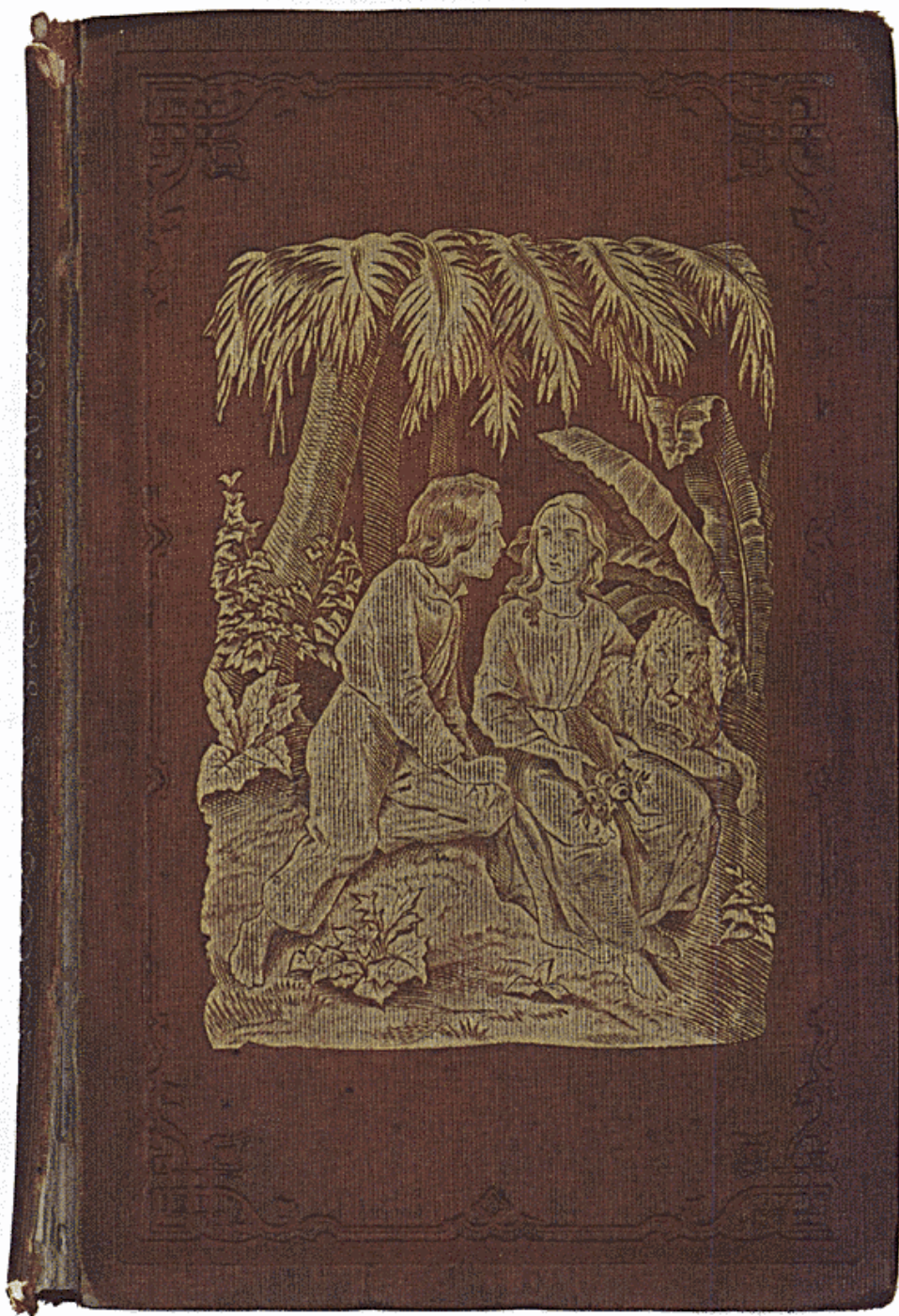

Fig. 3. Saint-Pierre: *Paul og Virginie*, 1858.

med rammen på nedennævnte bind om Holsts 'Sicilianske Skizzer' fra 1853. Heraf kan vel sluttes, at bindet som dette er udført af bogbinder Clément.

Det var i hele de komponerede binds levetid en hovedkonvention, at kun forside og ryg blev forgyldt, mens bagsiden måtte nøjes med en blindpresning, ofte en gentagelse af rammen eller en større del af decorationen på forsiden, undertiden slet ingen udsmykning udover et eventuelt forlags- eller bogbindermærke. Dette fandt bindenes kritikere ulogisk - hvorfor skulle bogen ikke også være pæn på bagsiden?¹² - og af og til blev der da også spenderet lidt guld bagpå. Nogle Oehlschlägerbind fra 1840'erne har på bagsiden en lille forgyldt runesten (afb. i FF VIII 145), og H.C. Ørsteds 'Aanden i Naturen', 1856, har, i al fald på nogle eksemplarer, en lille olielampe (kun forsiden afb. i FF VIII 163). Endvidere bør nævnes H.P. Holsts 'Sicilianske Skizzer og Noveller', Bing & Søns Forlag 1853, der på forsiden har titlen indrammet i en af de tidstypiske kartoucher i en slags imitation af ældre stilarter, som Paulli har gengivet flere eksempler på (FF VIII 147, 149 og 153; jvf. VII 178). På bagsiden har bindet desuden en mindre kartouche omkring årstallet 1853, begge forgyldte. Af eksemplarer med bogbinderetiket fremgår, at de to kartoucher blev anvendt af Clément, og angivelsen af Cléments bopæl, Aabenraa 217, dokumenterer yderligere, at bindet er samtidigt, da Clément i løbet af 1853 fik anden adresse.

Et ret sent eksempel på en kartouche i 1850'er-stil er set på Erik Bøghs 'Vers og Prosa', Th. Gandrups Forlag 1861, hvori der blandt fire viser lanceres en af forfatterens mere holdbare af slagsen, 'Der er Roser i Klostrets Have' (i de samlede viseudgaver omdøbt til 'Hør, Klokkerne ringer!'). Bogen indledes med en såkaldt 'Epigram-Kalender', dvs. en kalender for år 1861 ledsaget af småvers. Bogen må altså være udgivet sidst på året 1860. I eksemplaret er både for- og bagomslag medindbundet, og da en dedikation fra Bøgh til vennen Rudolf Varberg står skrevet på bagsiden af foromslaget, er bindet rimeligvis udført på dennes bestilling. Den ukendte bogbinder har anvendt en kartouche, hvori indgår to engle, og omgivet den med blindtrykte bladgrene ud mod hjørnerne (fig. 4).

En kartouche med blomster og grene på et par bind fra 1853 ind-

¹² Alexander L. Kielland i brev til Hegel 1880, L.C. Nielsen: *Fredrik V. Hegel II: Breve til ham og fra ham*, 1909, s. 436 ('en Bog skal være lige pen for og bag'); Anker Kyster i *Vort Hjem*, red. af Emma Gad, IV:2, 1903, s. 140 ('de bedrøvelige nøgne Bagsider').

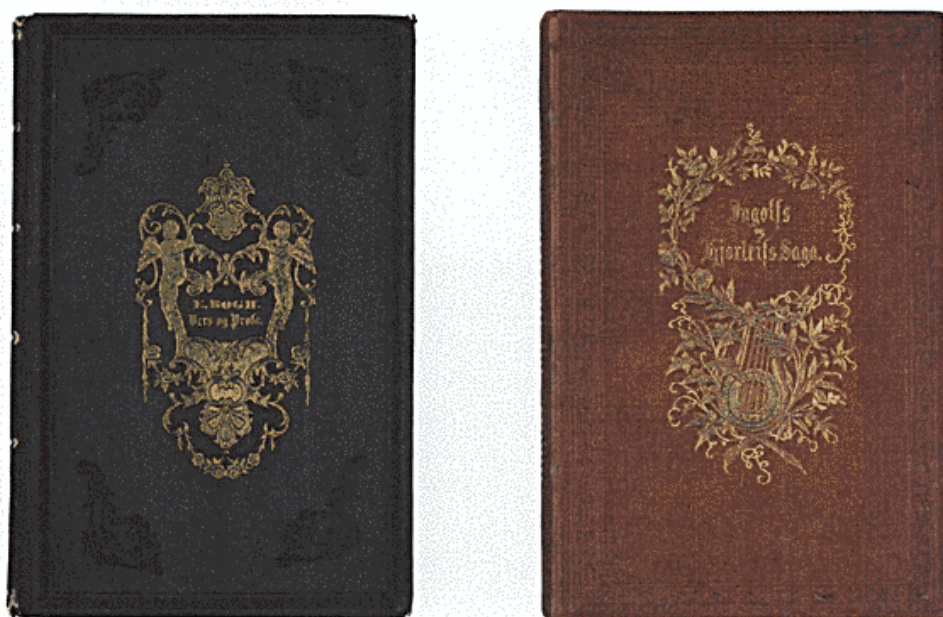

Fig. 4-5. Erik Bøgh: *Vers og Prosa*, 1861, og Carl Andersen: *Ingolfs og Hjørleifs Saga*, 1860.

bundet af Clément har Paulli udpeget som den først forekommende rent naturalistiske kartouche (afb. i FF VIII 151 fig. 15). Den smykker også 2. udgave af Bjørnsons 'Synnøve Solbakken', der blev trykt i Danmark, men udgaves i fællesskab af Johan Dahl i Christiania og Gyldendal i København 1858, således at Gyldendal af oplagets 2.000 eksemplarer rådede over de 600. Kartouchen blev fortsat benyttet, da Gyldendal havde erhvervet hele forlagsretten og udsendte 5.-6. udgave 1866 og 1869 (med forlagsmærke på bindet). Det må være et af de yngste eksempler på anvendelse af denne type fra 1850erne.¹⁵ Fra 1872 indgik fortællingen i en samlet udgave af Bjørnsons 'Fortællinger', men blev tillige udgivet separat 1882 i en jubilæumsudgave, hvortil Gyldendal lod fremstille en ny og stor forsidegravering.

En ligeledes naturalistisk kartouche med blad- og blomsterranker forbundet med en lyre findes på bindet om Carl Andersens store episke digt 'Ingolfs og Hjørleifs Saga', Gads Forlag 1860 (fig. 5). Et eksemplar i rødt er med gavetilskrift dateret pinsen 1861. Den produktive, men nu glemte Carl Andersen var som forfatter og udgiver Gads

¹⁵ Bindet er afb. af Finn Bøckmann (note 10), s. 9, angiveligt om en udgave fra 1863 (jvf. s. 12). Bøckmann vurderer bindet som 'uhyre tarveligt'.

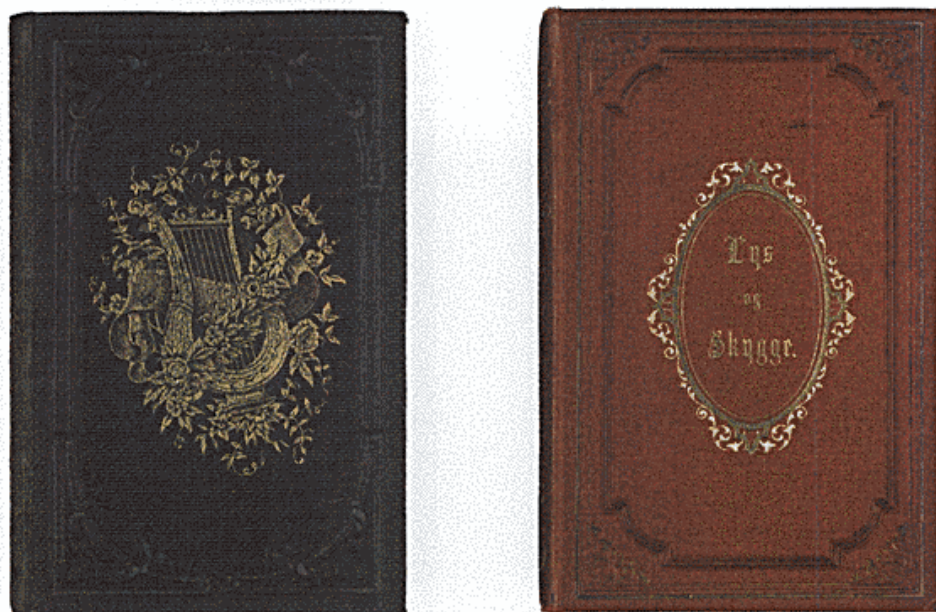

Fig. 6-7. Carl Andersen: *Lyriske Smaadigte*, 1863, og *Lys og Skygge*, 1868.

største aktiv på den skønlitterære front og synes gerne klædt på i præsentable bind. Men igen: da Gad først senere markerede sig med et forlagsmærke på bindene, lader det sig vanskeligt afgøre, hvorvidt der er tale om forlagsbind. En mindre prætentios kartouche, der består af stiliserede grenslyngninger og slutter sig om titlen uden vedhængte dikkedarer, findes på Aug. Wildenhahns 'Paul Gerhardt' fra 1857 (afb. i FF VIII 150 fig. 14) og er desuden set som ren dekoration omkring et tomt felt på E. de Pressensés 'Den christelige Familie', Wøldikes Forlag samme år. Den blev genbrugt til Carl Andersens 'Genrebilleder', 1.-2. Samling, Gad 1867-68, sidstnævnte foreliggende i et grønt bind med dedikation fra forfatteren. Fra senest fjerde til syvende samling, der udkom 1875-1881, er kartouchen skiftet ud med et stort guldtrykt 'genrebillede' med engel og ung pige blandt planter og blomster, frit kopieret efter tegningen på omslaget.

I 1860erne blev kartoucherne midt på forsiderne i det hele mere varierede og veg efterhånden for reliefpressede og/eller forgyldte rammer ud mod bindets kant eller andre dekorationsformer. Et eksemplar af Carl Andersens 'Lyriske Smaadigte', Gad 1863, har på forsiden en stor lyre omkranset af et bånd og blomsterranker i reliefpresset ramme (fig. 6), mens hans digtsamlinger 'Lys og Skygge' og

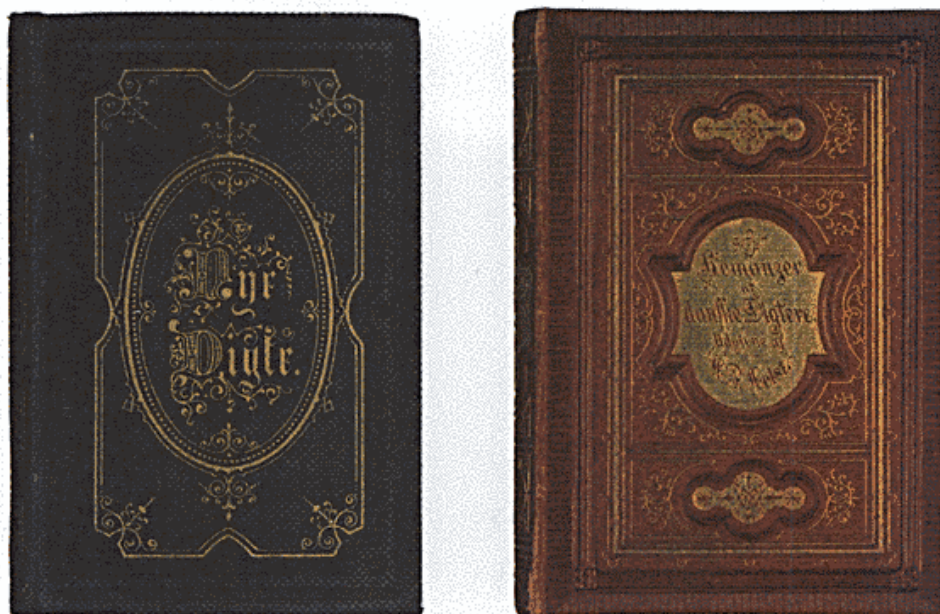

Fig. 8-9. Chr. Winther (udg.): *Nye Digte af Danske Digtere*, 1863, og H. P. Holst (udg.): *Romanzer af danske Digtere*, 1865.

'Poesier', Gad 1868 og 1870, fik en oval kartouche omkring henholdsvis titel og titel plus forfatter, der tager sig ud som en forsiret spejlramme og derudover er udstyret med stregrammer i reliefpresning og forgyldning samt forgyldte hjørneornamenter (*fig. 7*). I samme facon er kartouchen på 'Nye Digte af Danske Digtere', udgivet 1863 af Christian Winther på Philipsens forlag. På et kraftigt bind med udpræget nupret overflade er kartouchen sammenkomponeret med en forgyldt stregramme, som bugter sig op mod den yderste ramme i blindtryk, sidstnævnte gentaget på bagsiden (*fig. 8*). Bindet er bl.a. set i et gråbrunt eksemplar med etiket fra bogbinder Clément. Samme blindramme findes på bagsiden af flere bind udført af Clément og holdt sig længe. F.eks. forekommer den endnu bagest på Christian Richardts 'Vaar og Høst', 1884, og Vilhelm Bergsøes 'I Ny og Næ', 1887, begge signeret Cléments efterfølger Immanuel Petersen.

Det var åbenbart en god forretning at udsende digtantologier. 1865 lod Philipsens forlag H.P. Holst redigere endnu en samling med titlen 'Romanzer af danske Digtere'. Bindets forgyldte dekoration er omgivet af reliefprægede rammer, og titel og udgivernavn er i bindets farve trykt i kursivskrift på et forgyldt midterfelt (*fig. 9*). Den yderste ramme og et stregmønster ud mod bindets kanter har samme skikkelse på et

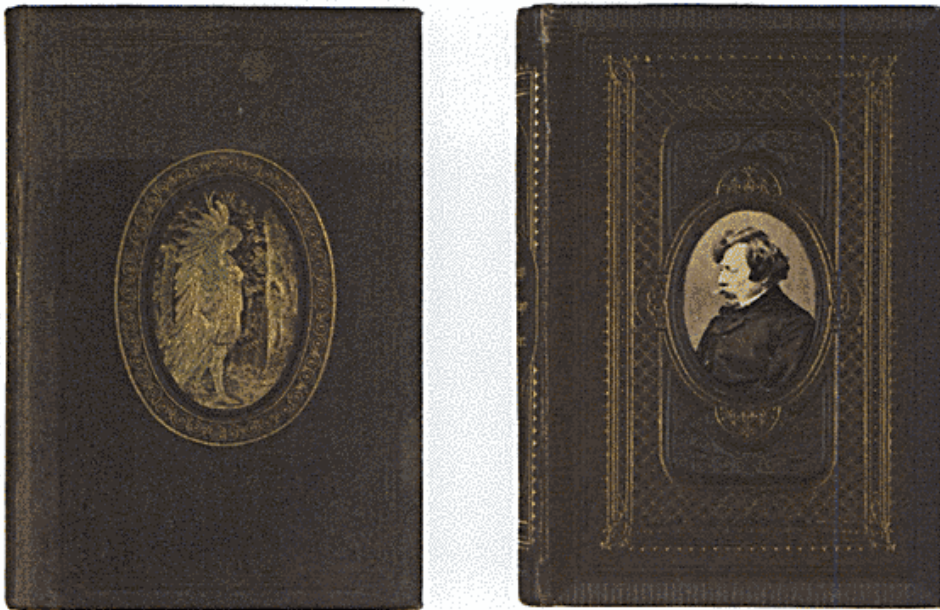

Fig. 10-11. Longfellow: *Sangen om Hiawatha*, 1860, og Chr. Winther: *Sang og Sagn*, 1866.

par digtsamlinger, som forlaget udgav det følgende år, hvorom straks mere nedenfor.

Mere outrerede dekorationsformer ses på f.eks. Longfellow's 'Sangen om Hiawatha', Wroblewskys Forlag 1860, og Pressensés fortælling for ungdommen 'Det hvide Huus', Wøldikes Forlag 1862. På de kraftige bind omgiver en forgyldt ramme et ovalt felt, der er nedsænket i bindets forside. På førstnævnte er i feltet placeret et graveret billede af indianeren Hiawatha i en skov (*fig. 10*), mens feltet på sidstnævnte blot er benyttet til angivelse af forfatter og titel (til gengæld har af de sete eksemplarer alene denne bog guldsnit). Rammerne er ens, til dels også det omgivende rammeværk i blindtryk, og da 'Hiawatha' er med etiket fra Clément, er begge vel fra Clément's værksted.

På tilsvarende vis er et portrætfoto af Christian Winther indsat i en oval udskæring midt på forsiden af Winthers 'Sang og Sagn', 3. oplag 1866, hvor det er omgivet af forgyldt og reliefpresset dekoration (*fig. 11*). Bogens format er mindre, end det var i 2. oplag 1858, og dekorationen forskellig (afb. i FF VIII 162 *fig. 37*). Bogen udkom på Philipsens Forlag, og ligeledes i 1866 - og i samme mindre format - udgav forlaget 'Digte til Opbyggelse' ved H.P. Holst, der foreligger i et reliefpresset bind, hvor titel, udgiver og rammeværk står i relief i samme presning

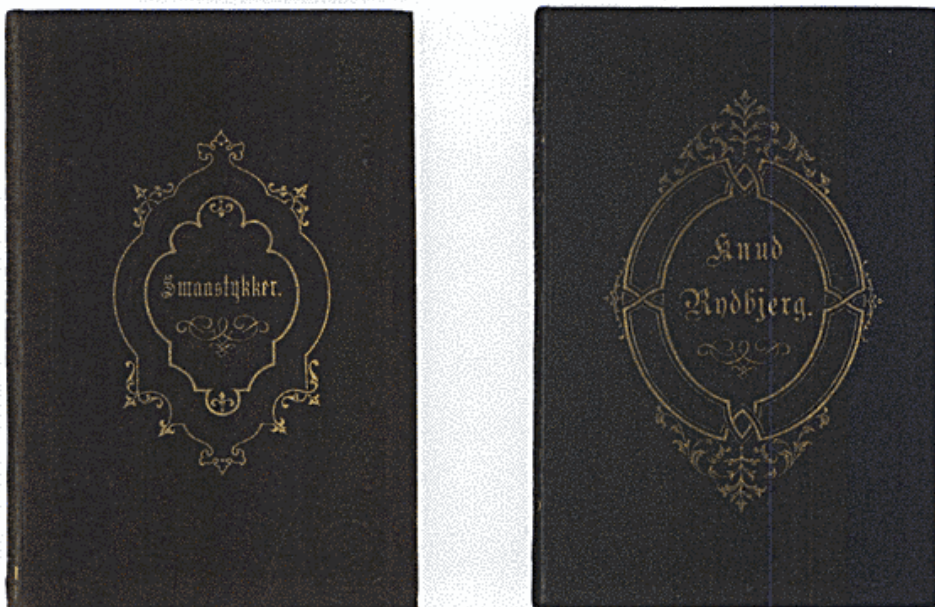

Fig. 12-13. Bjørnstjerne Bjørnson: *Smaaestykker*, 1868, og H. F. Ewald: *Knud Rydbjergs Livseventyr*, 1868.

omkring et graveret (og stereotypet) midterportræt i forgyldning af en pige med kors og bog. Den yderste relieframme på forsiden og stregmønstret ud mod kanterne er på begge bind som på førnævnte 'Romanzer' fra 1865. Alle tre bind er forsynet med guldsnit, som det var skik, når en bog skulle gøres attraktiv som gave til konfirmation eller jul. Et gråsort eksemplar af 'Digte til Opbyggelse' opfyldte notorisk sin bestemmelse, idet det ifølge tilskrift har været et gave 'Til Caroline Ørnstrup ved hendes indtrædelse i de voxnes kreds'. Bindene er muligvis udført i Tyskland, hvor Philipsen fik en del af sine bøger indbundet.¹⁴

Prosabøgerne blev naturligvis også tilgodeset, og til et par små prosabøger, Bjørnsons 'Smaaestykker' (3. oplag) og H.F. Ewalds 'Knud Rydbjergs Livseventyr' (2. oplag), begge fra 1868, er brugt nydelige kartoucher bestående af svungne og pyntede guldstreger, hvorimellem der er en reliefpresset dekoration. De er forskelligt udformede, men det omgivende rammeværk i blindpresning er det samme. Med Gyldendals mærke på bagsiderne er der tale om forlagsbind, rimeligvis udført af samme bogbinder (*fig. 12-13*).

¹⁴ Gustav Philipsen om faderens forlag i *Aarbog for Bogvenner* III, 1919, s. 136; optrykket i sammes *Af min Urtegaard*, 1923, s. 56.

Fig. 14-15. Chr. Richardt: *Smaadigte*, 1861 (første oplag), og Mads Hansen: *Sange*, 1867.

Som en aflægger af kartoucherne kan opfattes placeringen af en vignette til venstre for forsidetitlen, der i en halvcirkel buer ind over begyndelsen af denne. Skønt bindene tillige har blindtrykte rammer ud mod kanten, kan de vel knap nok kaldes komponerede. Sådant en pyntevignette er set på bind fra Gyldendal i 1860erne, f.eks. på Bjørnstjerne Bjørnsons 'Kong Sverre', 1861, Henrik Ibsens 'Brand', 1866, 'Peer Gynt', 1867, og 'Kongs-Emnerne', 1870, senere på L. Buddes 'Smaa-historier', Karl Schönbergs Forlag 1875.¹⁵ Hermann Grimms 'Noveller', Brdr. Salmonsens Forlag 1878, er pyntet på samme måde, men omgivet af en ramme i sort. Mere specielt udformet er titeldekorationen på bindene om to fortællinger af Chr. Winther, 'Naadsensaaret' og 'Et Vendepunkt', Reitzels Forlag 1874 og 1876, hvor en ekstra vignette sørger for, at også titlens sidste del er omkranset. Vignetterne på de to bind er forskellige. Det viser sig, at de er kopieret efter de respektive vignetter på titelbladene.

Inden nærmere omtale af de fra begyndelsen af 1860erne ofte forekommende rammer af blad- og blomsterranker indskydes nogle bind dekoreret på anden måde. Christian Richardts debutbog 'Smaadigte',

¹⁵ Bindet om *Kong Sverre*, 1861, er afb. i farver af Finn Bøckmann (note 10), s. 10.

Gyldendal 1861 (udkommet dec. 1860), blev tildelt et nobelt bind med en stor humleranke, som foreligger i et gråt eksemplar med etiket fra Clément (*fig. 14*). Andet oplag kunne udsendes, inden et år var gået (ligeledes med trykår 1861), men karakteristisk for en tendens i 1860'erne til at udgive digtsamlinger i lille oktavformat blev dette og senere oplag trykt i mindre størrelse, og på bindet kom nu en harpe i løvramme (se videre nedenfor). Den fynske bonde Mads Hansen fik til sine to første samlinger 'Sange', Th. Michaelsen og Tillges Forlag 1867-70, milde bind med et par store blomsterstilke, der holdes af en sangfugl (*fig. 15*). Debutsamlingen vakte ikke ringe opmærksomhed og nogen moro, fordi digteren på titelbladet til første samling præsenterer sig som 'Mads Hansen Ungkarl'. Den kom i flere oplag samme år, og et eksemplar i rødt af 3. oplag er ifølge etiket indbundet af A.F. Jürs i Pilestræde, ikke en af de bedst kendte bogbindere, men dog ikke ganske ukendt. Side om side med fremtrædende bogbindere som D.L. Clément, Immanuel Petersen, H.C. Lerche og F. Wichmann fik han bestilling på at udføre enkelte bind til den boggave, der 1867 skænkedes prinsesse Dagmar i anledning af hendes russiske ægteskab.¹⁶

Carl Andersens 'Tonens Veie', Gad 1862, er smukt dekoreret med kraftigt blindpresset rammeværk og forgyldte blade i hjørnerne omkring en midterdekoration med fem engle, der håndterer en cello under en strålende stjerne. I tilgift er bagsiden smykket med en forgyldt egekvist. Et eksemplar i blå er med gavetilskrift nov. 1863 (*fig. 16*). Rammedekorationen genfindes i blindtryk så sent som 1896 bag på H.F.Ewalds 'Liden Kirsten' og J.L. Heibergs 'Skuespil'. I mellemtiden blev den benyttet til bagsiden af Runebergs 'Fændrik Staals Historier', 1886, og omgiver der V. Thaning & Appels forlagsmærke indrammet af et bånd med bogbindersignaturen Cléments Efterfølger Immanuel Petersen. Ligeledes med trykår 1862 er 3. oplag af H.V. Kaalunds 'Et Foraar'. Mens andet oplag 1858 (og 1859) havde en lyre midt på bindet,¹⁷ valgte forlæggeren Jacob Lund til denne udgave både et større format og et mere dristigt bind med fuld dekoration: forfatter og titel

¹⁶ *Illustreret Tidende*, 1866-67, s. 420.

¹⁷ Afb. i FF VIII, s. 153 (men også set i et bind udsmykket med et horn, hvorfra der vælder blomster og grene). Til andre tidlige lyrebinder nævnt smst., s. 170 note 29 kan føjes Johannes Helms: *Nogle Vers*, 1859 (lyre som på Gotfred Rode: *Digte og Sange*, 1857) og H.J. Greensteen: *Digte*, 1859 (hvor en mere fint tegnet lyre omslynges af spinkle bladstængler med to fugle og iøvrigt er omgivet af samme blindtrykte ramme, som findes på Helms' digtsamling).

Fig. 16-17. Carl Andersen: *Tonens Veie*, 1862, og H. V. Kaalund: *Et Foraar*, 1862.

står i pyntekursiv diagonalt på bindet og er omflettet af løv, der udgår fra en stiliseret grenramme. Det interessante eksperiment har dog den utilsigtede virkning, at titlen er næsten ulæselig, hvad der også gælder krusedullebogstaverne på ryggen (fig. 17). Et lille eksemplar har navnetilskrift dateret juleaften 1862.

4.

Kartoucherne, der sluttede tæt op om bindets midterfelt, blev som nævnt efterhånden erstattet af prydrammer ud mod bindets kant, der på digtsamlinger hyppigt bestod af løv- og blomsterranker. Samme ramme med blomstrende rosenegrene, hvis udspring forneden er dækket af bregneblade, forekommer på Christian Winthers 'Digte, gamle og nye' og 'Brogede Blade', udgivet af Reitzels Forlag 1862 og 1865. Det første bind har midtpå en graveret engel eller amorin med fugle og findes afbildet andetsteds.¹⁸ En etiket viser, at bogbinderen er Clément. Det andet har midterfeltet udfyldt med angivelse af titel og forfatter. Rammen dukker op mange år senere, men kun i blindtryk, på bagsiden af forlagsbindet om Chr.K.F. Molbechs 'Efterladte Digte',

¹⁸ På *Papir* etc. (note 10), s. 337 efter et eksemplar uden etiket.

Fig. 18-19. Ludvig Bødtcher: *Digte*, 1867, og antologien *Forglemmigei*, 1872.

Gyldendal 1888, hvor iøvrigt også rygudsmykningen er genbrug, tidligere anvendt til f.eks. Christian Richardts 'Det hellige Land', 2. oplag 1879.

På de to Wintherbind, ovennævnte 'Tonens Veie' af Carl Andersen og nedennævnte 'Tredive Viser' af Erik Bøgh har shirtingen en meget tydelig struktur af længdetråde. På 'Tonens Veie' og Winthers 'Digte' går de lodret og er på sidstnævnte bølgeformene, på 'Tredive Viser' går de vandret, på 'Brogede Blade' diagonalt.

En ramme af løv, der snor sig rundt om en firkantet grenramme, findes på Ludvig Bødtchers 'Digte. Ældre og Nyere', 2. udgave på Høsts Forlag 1867. Midt på bindet vandrer en engel med lyre og slår hilsende ud med hånden (*fig. 18*). Da Reitzel 1875 udgav Bødtchers 'Sidste Digte', blev det til et bind med en ret banal lyre i blindtrykt ramme, mens der på Høst & Søns 4. udgave af 'Digte. Ældre og nyere', 1878, ses en finere lyrekomposition omgivet af rig ornamentik i guld og sort. Sammen med lyre og harpe turde engel eller amorin høre til de foretrukne symbolfigurer i digtsamlingernes bindunivers. Med Bødtchers engel kan sidestilles en engel, der står fordybet i en bog. Den findes på en digtantologi i lommeformat (ca. 10 x 7,5 cm), 'Forglemmigei. Ud-

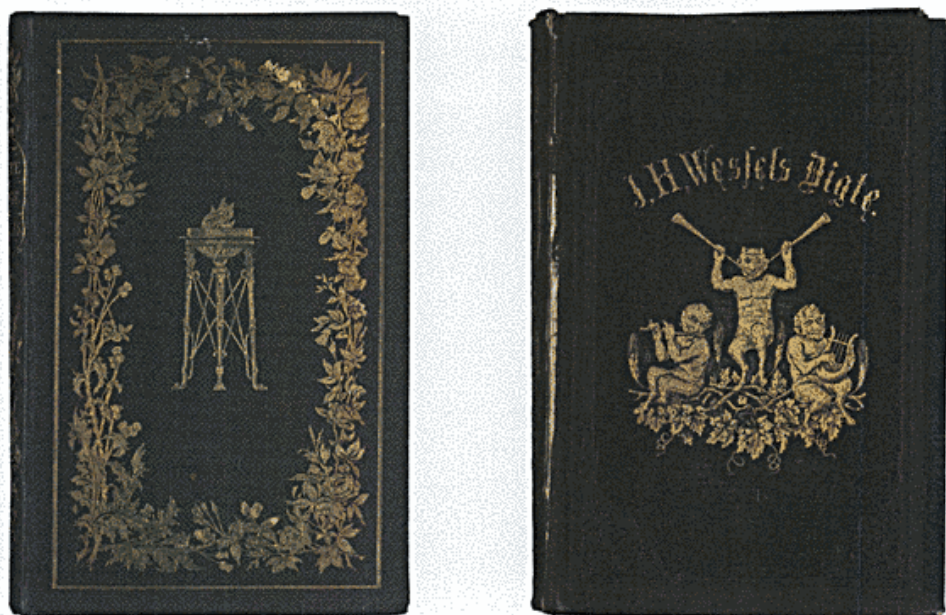

Fig. 20-21. Caralis: *Digte og Sange*, 1867, og J. H. Wessel: *Samlede Digte*, 1862.

valgte Vers af Nordiske Digtere', Kristian Vissings Forlag 1872 (*fig. 19*). Heller ikke her er glemt en (åben) ramme af blomsterløv.

Ranker med tidsler og andre blomster danner pynteramme på to antologier med engelske digte i oversættelse, som C. Preetzmann udgav 1867 under pseudonymet Caralis på Chr. Steen & Søns Forlag. Forsiden af 'Hundrede Digte' med en lyre og et par sommerfugle midtpå er ifølge F. Hendriksen tegnet af Henrik Olrik, mens bindet er udført af Clément.¹⁹ Bindet om den anden samling, 'Digte og Sange' er udsmykket med en fin antik trefod, som bærer en skål, hvorfra der løfter sig en flamme. Med samme rygdekoration er det formodentlig udført af samme kunstner og bogbinder (*fig. 20*). De to bøger kostede lige meget og averteredes til salg indbundet i pragtbind med guldsnit for 2 rdl. 24 sk., heftet for 1 rdl. 48 sk.²⁰ Da Caralis/Preetzmann 1870 på Schubothes Forlag udgav 'Livsbetragtninger i Tankesprog. Efter Martin F. Tupper', blev bindets forside prydet med en sommerfugl og to palmeblade sammenbundet med et lille kors. Palmebladskompositionen signalerer et kristeligt indhold, mens sommerfuglen øjensynlig

¹⁹ F. Hendriksen (note 5), s. 4 (med afb.).

²⁰ Annonce i *Illustreret Tidende*, 1867-68, s. 60.

symboliserer 'tanke' (tankesprog, strøtanke). En citatsamling fra 1882 skiltes ligefrem med titlen 'Sommerfugle' (og har naturligvis sommerfugle på bindet).

Et umiddelbart indlysende symbol på satire er faun eller satyr, og på I. Levins udgave af 'J.H.Wessels samlede Digte', Reitzels Forlag, 1862, er tre musicerende fauner anbragt på grene med vinløv omgivet af en traditionel ramme i blindtryk (*fig. 21*). På ryggen ses endnu en faun og øverst en maske, symbolet for drama, der i bogen er repræsenteret ved 'Kærlighed uden Strømper'. De samme figurer forekommer på 2. gennemsete udgave, 1878, men nu på forsiden omgivet af en forsiret ramme i sort.

På flere bøger af vise- og revyforfatteren Erik Bøgh, alle udkommet på Th. Gandrups Forlag, er lignende symbolske motiver forbundet med en firkantet grenramme. Til venstre snor sig en snerle, mens rammen til højre støtter en tidsel. På tekst- og nodebindet til 'Tredive Viser til de Hundrede', [1866], sidder i de øverste hjørner over henholdsvis blomster- og tidselranke en engel med lyre og en faun (satyr) med panfløjte. Bogen rummer altså poesi kombineret med satire (*fig. 22*). Kompositionen er kopieret efter titelindramningen på titelbladet. Det sete eksemplar er blå med bogbinderetiket fra J.F.W. Tribler, St. Helliggeiststræde 8. I 1868 havde Tribler skiftet adresse, så bindet må være fra 1866 eller 1867.

Motivet er varieret på den samlede udgave af Bøghs 'Dramatiske Arbejder', 1858-71, og 'Æventyr', 1872, hvor rammen er nytegnat, men stadig med snerle til venstre og tidsel til højre. Midt i rammen foroven kvadrer en fugl, forneden sidder en engel med lyre og en faun (satyr) med panfløjte og læner sig i samdrægtighed op mod hinanden (*fig. 23*). Fælles for de to bind er også skriften, hvormed titel og forfatter er angivet i midterfeltet, og gengivelse af rammen i blindtryk på bagsiden. På Jens Baggesens 'Poetiske Fortællinger', Nyt dansk Forlagskon-sortium 1884, findes kompositionen gentaget, men med forfatter og titel i anden typografisk udformning og uden et blindtryk af rammen på bagsiden. En ny gruppering, hvor faunen sidder med en tavle og konverserer en stående engel, forekommer på Bøghs 'Halvandethundrede Viser', 1.-2. oplag 1881 og 1892, samt 'Billeder paa Vers og Prosa', 1891, begge udkommet hos Gyldendal. Tidligere (tidligst?) er gruppen anbragt som midterfigur på Jens Baggesens 'Udvalgte komiske og satiriske Poesier', Høst & Søns Forlag 1878, forudsat at dette bind (med forlagsmærke) er nogenlunde samtidigt med trykåret.

Væsentlig med det formål at investere i større værker havde fire for-

Fig. 22-23. Erik Bøgh: *Tredive Viser*, 1866, og *Eventyr*, 1872.

læggere i 1854 stiftet et interessentselskab med navnet Forlagsbureauet (opløst 1893 og forlagsrettighederne overtaget af Gad). Fra senest 1862 gav det sig dog også af med at udgive en række digtsamlinger, der var i det for genren hyppigt anvendte lille oktav- eller duodesformat og derfor kunne markedsføres som forlagets miniaturodgaver.²¹ De fleste var i bind med en ramme af vedbendranker om enten en figurlig midterdekoration eller blot om angivelse af titel og forfatter som på nogle digtsamlinger af Chr.K.F. Molbech, Claudius Rosenhoff og A. Munch. Sidstnævntes 'Jesu Billede', som udkom i 3.-4. udgave 1874-77, har vedbendrankebind med guldsnit endnu i 8. udgave 1901.

Et par af Forlagsbureauets digtsamlinger gav anledning til figurer ladet med national symbolværdi, som det tidligere var sket med fremstillingen af den ældste danske bindfigur, den fiktive nationalhelt *Den lille Hornblæser*. Han ses fra siden på 2.-4. udgave af H.P. Holsts fortællende digt 1849-50 med denne titel (afb. i FF VII 163), men gør bedre

²¹ Forlagsbureauets miniaturodgaver omfattede frem til 1877 en lille snes titler. Fortegnelser findes f.eks. averteret i *Illustreret Tidende*, 1865-66, s. 116 og 438, og smst., 1876-77, s. 428.

Fig. 24-25. H. P. Holst: *Den lille Hornblæser*, 1873, og Carl Ploug: *Samlede Digte*, 1862.

figur set skråt forfra, da Reitzels Forlag lod ham gravere i en ny og bedre version til 5. udgave, 1873. I denne version holdt han skansen på udgaverne århundredet ud (fig. 24). Til Forlagsbureauets udgave af Carl Plougs 'Samlede Digte', 1862, valgtes et vedbendrankebind med *Heimdal* som hovedfigur, den nordiske gud der var gudehimlens årvågne vogter og med sit gjaldende horn kunne vække alverden. Han står på en regnbue, og hanen ved hans fod er ligeledes et symbol på årvågenhed (fig. 25). Også denne figur blev et varemærke for bogen og findes på en halv snes supplerende samlinger og nye udgaver af Plougs digte frem til den store samlede udgave i to bind 1901, hvor vedbendrammen dog er udskiftet med en ramme af grene. På bindryggen omgiver en løvramme titel og et trekløver (se fig. 48). Betyder trekløvet noget, alluderer det til det nordiske fællesskab, som Ploug besang i flere digte. Tegneren er ikke kendt, F. Hendriksen foreslår Henrik Olrik eller C. Peters og udpeger Clément som bogbinderen.²²

Selveste *Mor Danmark* med fane og sværd er afbildet på bl.a. Fr. Barfods 'Fortællinger af Fædrelandets Historie', 1853 og senere, således også på fjerde udgave i to bind 1872-74, men med anden rygdekora-

²² F. Hendriksen (note 5), s. 4.

Fig. 26-27. Danmark i *Billeder af Danske Digtere*, 1866, og Chr. Winther (udg.): *Dansk Lyrik*, 1873.

tion (2. udg. 1858 afb. i FF VIII 160). Skikkelsen er kopieret efter Jerichau Baumanns kendte maleri, som det f.eks. også er tilfældet med billedet på et bind om 'Dansk Folkekalender' for 1883. På 'Danmark i Billeder af Danske Digtere', Forlagsbureauet 1866, er kvindeskikkelsen med løve og skjold ved fod statuarisk og rent ud sagt kedelig (fig. 26). Tegner eller eventuelt forlæg er ikke fundet oplyst. Mere levende er en yndefuld kvindeskikkelse, der svæver på antologien 'Dansk Lyrik (1800-1873)', som Forlagsbureauet udgav 1873 med Chr. Winther som redaktør. Med blomst og blomsterkurv i hænderne er kvinden blomstergudinden *Flora*, og tegningen synes inspireret af pompejansk maleri (fig. 27). Bogens 482 sider har givet en bred ryg, hvorpå der foruden titel er blevet plads til en lyre, begge indfattet af bladgrene sammenbundet af en sløjfe forned (se fig. 48). En anden og mindre version af en skikkelse med blomster, denne gang en engel, findes på Vilhelm Bergsøes 'Blomstervignetter', Gyldendal 1873, hvor rammeornamentikken er blindtrykt. Figuren optræder igen i en større komposition på 'Europæiske Digte', udgivet af Alfred Ipsen på Andreas Schous Forlag 1883.

Ikke alle Forlagsbureauets digtudgaver kom dog i bind med vedbendramme. Chr.K.F. Molbechs oversættelse af Dantes 'Guddommeli-

Fig. 28-29. Dante Alighieris *Guddommelige Komedie*, 1865-66, og Tennyson: *Idyller om Kong Arthur*, 1876.

ge Komedie' udsendtes i anden udgave 1865-66 (I-IV i to bind) med et forgyldt portræt af digteren omkranset af laurbærgrene (fig. 28), og femte oplag af A.E. Boyes udgave af Holbergs 'Peder Paars', 1865, fik med enkelte ændringer af rygdusmykningen samme bind med to situationsbilleder fra digtet som det, der 1858 blev lavet til Gyldendals restoplag af fjerde oplag 1844. Denne udsmykning var for god til at blive kasseret. Tegningen skyldes sandsynligvis Vilhelm Pedersen (afb. i FF XI 169, jvf. 167 og FF VIII 143). Anderledes er også Forlagsbureauets bind om Tennysons 'Idyller om Kong Arthur', oversat af A. Munch 1876, der er fremstillet i en noget gammeldags stil med et guld-billede i midten omgivet af reliefpresset rammeværk (fig. 29). Denne afvigelse lader sig vanskeligere forklare. Året efter optræder Tennysons 'Kystdrømme og Aylmersfield' i det sædvanlige bind med vedbend-ranke om forfatter og titel.

Ligesom Forlagsbureauets serie overvejende havde vedbendrammen som kendetegn, udsendte Chr. Steen og Søns Forlag nogle digtsamlinger af ældre afdøde forfattere i ensartet og billigt udstyr uden guldsnit og kun med en smule forgyldning på ryggen. De grå- eller rødbrune bind er i lidt mindre format og reliefpressede i samme grove mønster med alene den variation, at en forfatterprofil i relief i en rund

fordybning midt på forsiden er modelleret efter et billede af den pågældende forfatter. Således Johannes Ewalds 'Udvalgte Digte' med indledning af C. Hauch, 1870, Johan Herman Wessels 'Udvalgte Digte' fra samme år med indledning af Jonas Lie, og Knud Lyne Rahbeks 'Vers og Prosa' fra 1883 med indledning af Fr. Winkel Horn. Rygtitlerne indskrænker sig til 'Ewald', 'Wessel' og 'Rahbek'. Ewalds digte findes i et eksemplar med gavetilskrift 1876, Rahbekantologien har fået forlagets mærke i blindtryk på bagsiden. Ewaldbindet er også set i et senere bind med en anden dekoration i sort omkring forgyldt forfatter og titel. Det er uden forlagsmærke og måske udført af en bogbinder, der har overtaget eksemplarer af restoplaget, efter at Steens Forlag 1886 var overgået til V. Pio.

Bindene om de populære digtsamlinger af Christian Richardt, som kom hos Gyldendal i samme format som Forlagsbureauets udgaver, blev formentlig valgt i forståelse med forfatteren, da han har ord for at ville kontrollere udstyret af sine bøger i alle detaljer.²³ Førsteoplaget af debutsamlingen fra 1861 er tidligere nævnt. En digtantologi, som han 1866 redigerede for Gyldendal, 'Vintergrønt', er med ramme af løvranker om titel- og udgivernavn, der er sammenbundet af en sløjfe forneden, men bortset fra nogle illustrerede digtudgaver har bindene om Richardts egne digtsamlinger siden 1861 (fra og med andet oplag af 'Smaadigte') som signalement én og samme ramme af vinløv omkring vekslende symbolske motiver i et midterfelt. Angivelse af forfatter og titel forekommer kun på ryggen. Uden at tilstræbe fuldstændighed anføres følgende digtsamlinger i bind med denne ramme: 'Smaadigte', 2.-8. oplag 1861-74 (med en harpe, se *fig. 30*), 'Nyere Digte', 1.-4. oplag 1864-66 (med en løjerligt udseende lyre, der ligner et skildpaddeskjold med horn), 'Texter og Toner', 1.-2. oplag 1868-69 (med en flyvende sangfugl), 'Billeder og Sange', 1874 (med en engel der holder et sværd i strakte arme, til dels graveret efter omslagsbilledet, se *fig. 31*, og 'Halvhundrede Digte', 1.-2. oplag 1878-79 (med en panfløjte garneret med bånd og løkvist). På de to oplag af sidstnævnte er rygdekoration og bagsidens blindtryk forskellige, og 2. oplag er også set i to bind med forskellige bagsider, dvs. i to bindoplag. Videre kan nævnes 'Vaar og Høst', 1884 (med tre gråsorte svaler), måske det kønneste af bindene, samt - i større bogformat - 'Blandede Digte', 1891 (med en fugl som på 'Texter og Toner', men placeret i en anden vinkel), og sluttelig trebindsudgaven af de 'Samlede Digte',

²³ Lauritz Nielsen (note 3), s. 79.

Fig. 30-31. Chr. Richardt: *Smaadigte*, 1861 (andet oplag), og *Billeder og Sange*, 1874.

1895 (med gentagelse af harpen fra 1861). På eksemplarer af 'Vaar og Høst' og 'Samlede Digte' afsløres bogbinderen i et blindtrykt mærke på bagsiden som Clément's efterfølger Immanuel Petersen. Da det ser ud til, at rammegraveringen er blevet fornyet undervejs, kan det næppe uden videre deraf sluttes, at alle bindene skyldes Clément/Petersen. Men det er højst sandsynligt tilfældet, da flere af bindene har samme blindtrykte ramme på bagsiden som Christian Winthers udgave af 'Nye Digte', 1863, der som nævnt foreligger i et bind med etiket fra Clément.

Fulddekorerede forsider med lange plantestængler, der bøjer ind mod midten over flyvende fugl og insekter findes i forskellig udformning på et par digtsamlinger af Vilhelm Bergsøe og H.V. Kaalund, der kom hos Gyldendal. Dekorationen levner ikke plads til forfatter og titel, og F. Hendriksen har gengivet bindet om Kaalunds 'Et Foraar' efter en løs forside uden at kende indholdet. Dekorationen (med vildrose og siv) er set på 'Et Foraar' i femte udgave, 1877, og er sikkert en gentagelse fra fjerde udgave, 1870 (som ikke er set). Den lignende, men ikke identiske dekoration på Bergsøes 'I Ny og Næ' (med dunhamre og siv), der må antages at skyldes samme kunstner, findes nemlig allerede på denne bog i førsteudgaven fra 1867 (fig. 32). Om Kaa-

Fig. 32-33. Vilhelm Bergsøe: *I Ny og Næ*, 1867, og H. V. Kaalund: *En Eftervaar*, 1877.

lundbindet oplyser Hendriksen, at tegningen er udført af Henrik Olrik og bindet af Immanuel Petersen.²⁵ Olrik har højst sandsynligt også tegnet Bergsøebindet, som forblev uforandret til og med femte udgave, 1887. På bagsiden af femteudgaven viser en blindtrykt signatur, at dette bind ligeledes skyldes (Clément og senere hans efterfølger) Immanuel Petersen.

'Et Foraar' lod Kaalund 1877 følge af 'En Eftervaar'. Første oplag udkom hos Gyldendal dec. 1877 og blev i et oplag på 2.070 eksemplarer udsolgt på fjorten dage, så næste oplag måtte trykkes allerede jan. 1878.²⁶ Frem til 1889 blev det til fire oplag, alle med samme binddekoration bestående af en stavramme i firkant garneret med vinløv og et yderligere naturalistisk tilsæt af fugl og sommerfugl. På forgyldt titel og forfatter står bogstaverne med fine konturer i sort (fig. 33). Fra slutningen af 1870erne synes løv- og bladrammerne ellers at være ved at gå af mode, med mindre det gjaldt nye udgaver af gamle kendinge. Det virker derfor afstikkende, at 'Et Foraar' i sjette udgave, 1886, afvi-

²⁴ F. Hendriksen (note 5), s. 5 med afb. af bindet, som han først har identificeret i *Bogvennen* 1917/18, s. 289, hvor det formodes at høre til 4. oplag 1870.

²⁵ Nicolaj Bøgh: *Hans Vilhelm Kaalund*, 1906, s. 153.

Fig. 34-35. Carl Bagger: *Digte*, 1868, og Henrik Ibsen: *Digte*, 1871.

gende fra femte udgave fremkom i et bind med en tilsyneladende nyttegnet løv- og blomsterramme omkring angivelse af forfatter og titel, ganske vist udstyret med fugl og fuglerede. Men pladen til den tidligere dekoration har måske været udslidt og indbindingen betroet til en anden bogbinder, som holdt sig til en ramme i mere banal udførelse. Den blev benyttet en sidste gang til Kaalunds 'Samlede Digte', 1898, blot med den lille ændring at et insekt, der 1886 svæver midtfor under forfatter og titel, nu er flyttet op over rammen.²⁶

Tidligere præsenterede symbolfigurer som amorin og faun indgår som midterdekoration på et bind med Carl Baggers 'Digte', Schuboths Forlag 1868. Den omgivende bort er dekoreret med putti, dødningshoveder og flagermus. Hvem der har leveret tegning til dette særprægede bind, ville man gerne vide (*fig. 34*). Bedre oplysning findes om Gyldendals første udgave af Henrik Ibsens 'Digte', 1871, og følgende oplag. På bindet ses i udenomsdekoration og stregramme en halvnøgen gut med spyd, der med hånd under kind støtter sig til en harpe (*fig. 35*). Samme motiv har Lorenz Frølich benyttet til sin bind-

²⁶ Bind til *Samlede Digte* averteredes af Beuchels Bogbinderi i *Dansk Bogbindertidende* I, 1899-1900, s. 3.

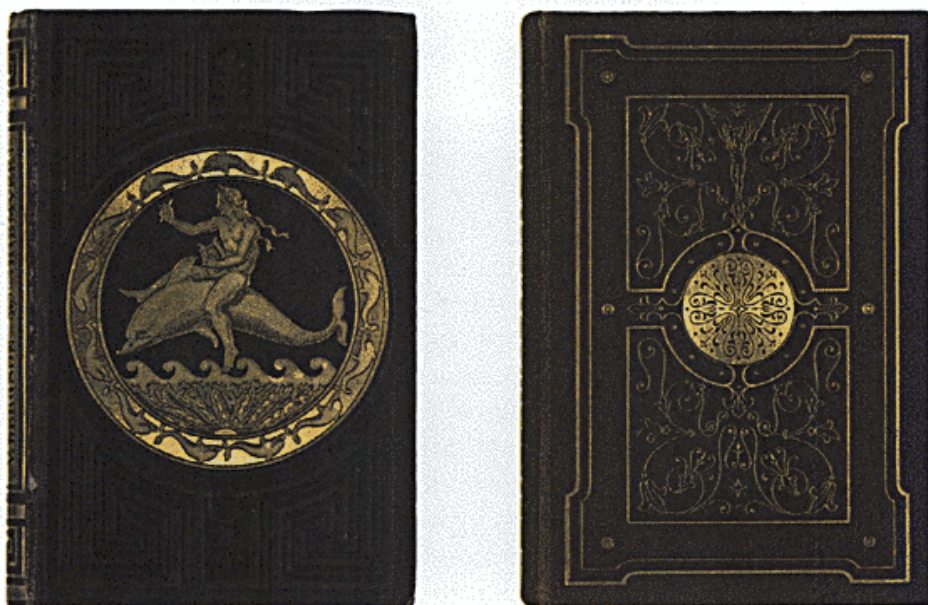

Fig. 36-37. Vilhelm Bergsøe: *Hjemvee*, 1872, og Chr. Hostrup: *Sange og Digte*, 1872.

tegning på Molbechs tragedie 'Dante', 1856 (afb. i FF VIII 165), men på Ibsenbindet har figuren fået mere liv og charme. Den er på forlæggerens initiativ tegnet af Pietro Krohn, men som vanligt uden signatur. Kunstnernavnet er kun kendt, fordi forfatteren i et bevaret brev gav udstyret sit udelte bifald: 'Typer, papir, bind med vignet - alt er fortræffeligt; jeg kan ikke se at der står noget tilbage at ønske ... Herr Krohn er jeg meget erkendtlig for den smukke vignet'.²⁷ Tyve år senere var dekorationen udtjent. På 6. udgave ses den 1891 udskiftet med en anden, samtidig med at formatet er blevet større.²⁸

Vilhelm Bergsøes digtsamling 'Hjemvee', Gyldendal 1872, blev iøjnefaldende dekoreret med en stor medaljon med en springende delfin, hvorpå Apollo med fløjte og lyre ridder af sted (fig. 36). Bogen kunne 1893 udsendes i 3. udgave, som fik nøjagtig samme bind, bortset fra at medaljonen nu synes trykt med en nygraveret plade. Delfinen er kendt som motiv fra nogle af de ældste komponerede bind (FF VIII

²⁷ L.C. Nielsen (note 12), s. 311.

²⁸ Bindene om 1. og 6. oplag er afb. i farver af Finn Bøckmann (note 10), s. 14. - 7. oplag, 1896, er i bind som 6. oplag, mens bindet om 8. udgave/oplag, 1901, atter er nydekoreret efter tegning af Louis Moe.

150-52) og fandt også anvendelse på en af Holger Drachmanns mange digtsamlinger. På 'Ungdom i Digt og Sang', Gyldendal 1879, er et arret skjold dekoreret med to små delfiner, der svømmer rundt om harpe og sværd. Skjoldet blev påny anbragt på andenudgaven af debutsamlingen 'Digte', 1896.

Omtrent samtidig med 'Hjemvee' blev Christian Hostrups 'Sange og Digte' udgivet på F.H. Eibes Forlag (med trykår 1872, men udkommet dec. 1871). På forlaget vidste man udmærket, at et bind er med til at sælge en bog, jævnfør de nævnte Caralis-samlinger, som Eibe 1867 averterede indbundet i pragtbind. Da bogens tykkelse (på 371 sider) desuden bidrog til at billiggøre fremstillingen af bindet i forhold til trykningen, var det værd at ofre noget på bindet. Det til Hostrup komponerede bind er i kraftig kvalitet. Med et stiliseret mønster af blomsterstilke i forgyldte stregrammer omkring et strålende midtpunkt har det fået et præg af elegance, som inviterede til gavebrug (*fig. 37*). Kort før jul 1871 averteredes bogen indbundet 'i komponeret Bind' til 2 rdl. 64 sk., heftet til 2 rdl.²⁹ I dekorationen ses overraskende en engel (kerub) indgå øverst i mønstret, for med et indhold af bl.a. drikkeviser og lejlighedsdigte er der ikke just tale om en samling religiøse digte. Men Hostrup nød også ry som præst, og måske var englen et diskret forsøg på at gøre bogen fristende for fromme sjæle. F.H. Eibe var Hostrups gamle studenterkammerat, og hans forlag lukkede af at kunne udsende Hostrups komedier i flere oplag for et honorar til forfatteren på 20 rdl. arket i oplag à 1000 eksemplarer, indtil Hostrup i 1880'erne gik over til Gyldendal.³⁰ Blandt lejlighedsdigtene findes en sang til Eibes 25-års jubilæum som boghandler 1870.

5.

Som noget nyt blev der fra omkring 1870 fremstillet bind med dekorationselementer *i sort farve* som supplement til de kendte virkemidler bestående af forgyldning og blind- og reliefpresning. Symptomatisk er flere allerede nævnte figurdekorationer ved genanvendelse i 1870'erne blevet omgivet af en ramme eller bort i sort i stedet for i blindtryk. Ved midten af 1870'erne udkom således nogle bind i Høst &

²⁹ *Illustreret Tidende*, 1871-72, s. 123 og 137.

³⁰ Honoraret nævnt af Hostrup i brev 1866, Otto Borchsenius: *Hjemlige Interiører*, 1894, s. 266. Til sammenligning betalte Gyldendal ved samme tid 30 rdl. pr. ark i oplag på 1250 eksemplarer, L.C. Nielsen (note 12) I, s. 362.

Søns serie af 'Udvalgte Digte' dekoreret med en sort yderbort, der omgiver en forgyldt komposition af vedbendranker, henover hvilken forfatterens efternavn står prentet på et bånd. Høst & Søn flattede sig vistnok sjældent med bindudstyret, og disse bind i normal oktavstørrelse er jævne bind komponeret til f.eks. 'Baggesen' og 'Wergeland' i udgaver fra 1876. Med blindtrykt ramme i stedet for den sorte bort og antagelig ældre er et bind med samme midterkomposition om Johannes Ewalds 'Udvalgte Skrifter' i forlagets udgave fra 1855. Bindet er utvivlsomt fremstillet til et restoplæg af bogen. Ved udgivelsen blev bogen distribueret i et mere spændende bind, hvor digterens forgyldte portræt i krans af laurbærblade individualiserer indholdet (afb. i FF VIII 161).

Helt tegnet i sort er forfatter, titel og et mønster på bindforsiden til Blichers 'Noveller' I-III, Reitzels Forlag 1871, men ryggen er dog forsynet med forgyldt ornamentik. Bindene foreligger i to oplag med forskellig rygdekoration. Det formentlig ældste, der findes i et lysebrunt eksemplar med ejertilskrift okt. 1872, har ryggen forgyldt med bl.a. en fugl over og under 'Blicher' og på bagsiden en sort ramme. Et andet bind i grønt har på ryggen 'Blicher' i bindets farve på guld og omtrent samme dekoration i guld og sort, men uden fugle; i stedet er under 'Blicher' tilføjet 'Noveller'. På dette bind er bagsiderammen blindtrykt. Begge er i et felt nederst på ryggen stemplet med et forgyldt: C.A. Reitzels Forlag. Det er den tidligst sete forlagsmarkering på dette sted.

Endnu et eksempel på tidlig anvendelse af sort farve findes blandt Bjørnstjerne Bjørnsons bøger, der siden 1861 udkom hos Gyldendal og ikke sjældent blev udstyret med spektakulære forlagsbind.³¹ På flere bind forekommer borter, som veksler mellem at være blindpressede, forgyldte og sorte. En forgyldt bort i en slags vikingetidsstil med slyngede drager og lindorme, der indrammer forfatter og titel, ses fra 1862 på nogle bøger med nordiske emner, foruden på Oehlen-schlägerselskabets udgaver af 'Nordens Guder' og 'Helge', begge 1862, på Bjørnsons drama 'Sigurd Slembe', 2.-3. oplag 1863-70 (1. oplag 1862 er kun set i et bind uden denne dekoration). Motivet er vari-

³¹ Se f.eks. *Fiskerjenten*, 1868, afb. i farver i *På papir* etc. (note 10), s. 337, *Synnøve Solbakken*, 1882, afb. i sort og *Det flager i Byen og på Havnen*, 1884, afb. i farver af Finn Bøckmann (note 10), s. 12 og 10, førstnævnte med ukorrekt angivelse af trykår. *Det flager ...* ses også i sort/hvid gengivelse i *Bogvennen*, 1988, s. 26. Dramaet *Maria Stuart* er i 3.-5. udgave, 1867-92, udsmykket med en graveret portrætmedaljon.

eret på ryggen.³² Et eksemplar af 'Helge' har etiket, der viser, at disse bind er udført af Clément. Borten optræder atter i blindtryk på Bjørnsons 'Arnljot Gelline', 1.-2. oplag 1870-71, og findes igen i forgyldning ikke alene på 3. oplag af dette digt 1884, men også på Ernst von der Reckes historiske tragedie 'Knud og Magnus', Gyldendal 1881.

En leddelt bort i samme stil blev tildelt Bjørnsons 'Fortællinger' I-II, 1.-2. udgave 1872-73, en af Gyldendals største succeser, der inden udsendelsen af næste udgave 1881 angaves trykt i 20.000 eksemplarer.³³ Borten er i sort og omgiver et forgyldt midterbillede med en norsk jente og gut på fjeldet (*fig. 38*). Denne bort findes også i blindtryk omkring titlen på samme forfatters 'Sigurd Jorsalfar', 1.-2. oplag 1872-73, og 'Brudeslaatten', 1873. I udsnit blev den genbrugt på bagsiderne af Oehlenlenschlägers 'Nordens Guder' og 'Helge' i udgaverne på Philipsens Forlag 1885-86, hvor en signatur angiver bogbinderen: Clément's efterfølger Immanuel Petersen. For Bjørnsons bøger blev ingen af borten et varigt signalement. Tobindsudgaven af hans 'Fortællinger' fik fra 1881 en gravering af Adolph Tidemands billede af et ungt bryllupspaar, som benyttedes til en lang række udgaver frem til (mindst) 13. udgave 1922. Dog er binddekorationen på den såkaldte jubilæumsudgave 1907 tegnet af den norske kunstner Th. Holmboe.

Mindre succes havde Gyldendal med Holger Drachmanns digte 'Dæmpede Melodier', Drachmanns anden digtsamling og hans første bog udgivet hos Gyldendal. Den udkom sidst på året 1874 med trykår 1875 og var illustreret med stemningsfulde tegninger af forfatteren, men var endnu ikke udsolgt 1893 (ifølge forlagets katalog fra dette år). En af tegningerne, der viser en smed ved sin esse, er i gravering gengivet midt på bindet i sort og guld omgivet af forgyldt titel og forfatter. Udenom er der både stregramme i guld og bort i sort. Tilfældet har spillet os nogle eksemplarer i hænde, der tydeligt dokumenterer forekomsten af flere bindoplag. På et par gråbrune eksemplarer er stregramme og bort forskellige, det ene (1) med rygornamentikken i guld, det andet (2) med denne i sort. Forsideborten på (1), der gentages på bagsiden i blindtryk, findes ligeledes i blindtryk på bagsiden af J.H. Campes 'Robinson den Yngre', 1882, der sammesteds angives indbundet af Clément's efterfølger Immanuel Petersen (se om 'Ro-

³² Bind om *Nordens Guder*, 1862, og *Sigurd Slembe*, 1863, er afb. i farver af Finn Bøckmann (note 10), s. 10.

³³ Oplyst af forlaget ved indbydelsen til subscription på 3. udgave, *Ude og Hjemme*, 1880-81, s. 423.

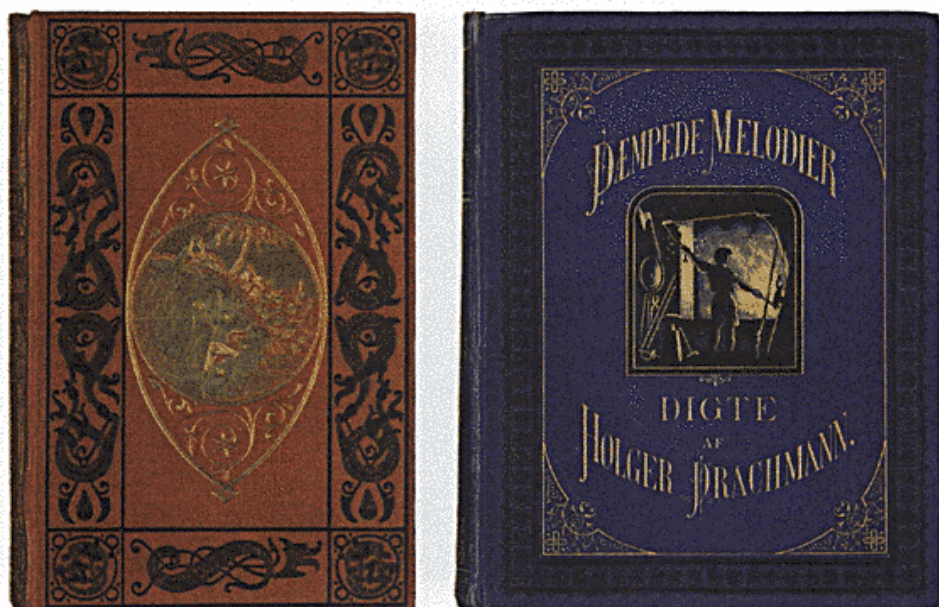

Fig. 38-39. Bjørnstjerne Bjørnson: *Fortællinger*, 1872, og Holger Drachmann: *Dæmpede Melodier*, 1875 (en af flere varianter).

binson' også nedenfor). Eksemplaret med sort rygornamentik (2) er lidt højere og billedgraveringen belagt med en rødlig lakering (fig. 39). En ejertilskrift daterer dette bind til senest 1881, uden at det dermed er afgjort, hvilket af bindene der er ældst. Endnu et eksemplar, som er grønt (3), repræsenterer et 3. bindoplæg, da dekorationen udgør en krydsvariant: forgyldt rygornamentik som på (1), men med feltterne lidt forskubbet; stregramme og bort på forsiden derimod som på (2), men billedet uden den rødlig lakering.

Da bind med kombineret forgyldning og farve skulle to gange gennem en presse, krævede arbejdet stor præcision, ikke mindst når guld og sort anvendtes på skift i et tæt mønster, som det er tilfældet med Ernest Navilles 'Om Pligten', Høst & Søns Forlag 1875. Bogens sider er trykt med røde rammer om teksten, og tilsvarende er der gjort lidt ekstra ud af bindet, hvis forside er kunstfærdigt dekoreret med titel og forfatter i forgyldning hen over en slynget arabeskvignet i sort omgivet af en bort med prydelementer i de samme to farver. På bagsiden står den guldpresede del af borten i blindtryk omkring Høst & Søns forlagsmærke. I samme stil er dekorationen på Reitzels sjette og (trods titlen) illustrerede udgave af H.C. Andersens 'Billedbog uden Billeder', 1876. Som et særligt raffinement er det første 'B' i titlen kunstfærdigt

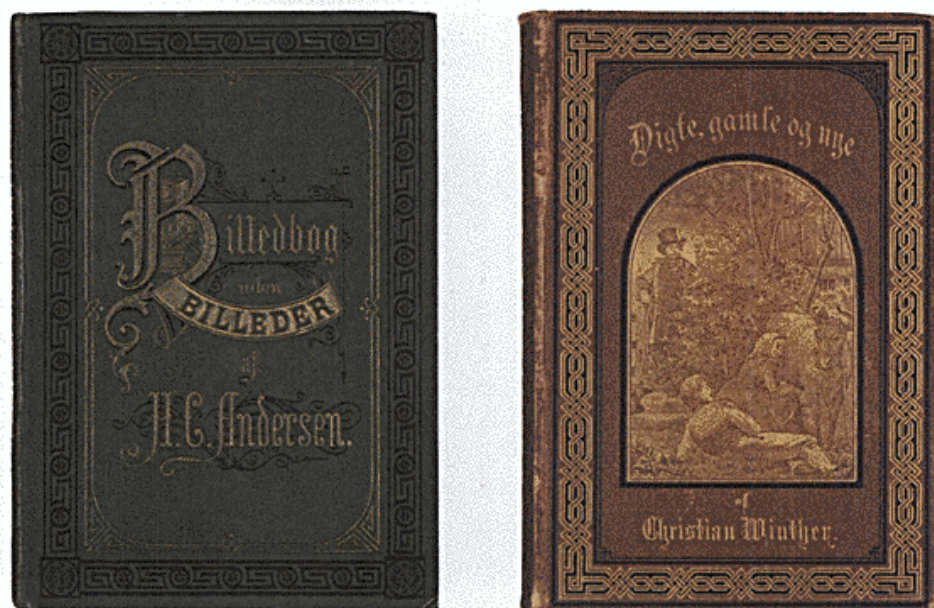

Fig. 40-41. H. C. Andersen: *Billedbog uden Billeder*, 1876, og Chr. Winther: *Digte, gamle og nye*, 1877.

udsmykket med et lille graveret billede kopieret efter titelbilledet: en dreng ser ud af et åbent vindue op mod månen, der er bogens fortæller (fig. 40).

Et kunstfærdigt sammenslyng af guld og sort ses fremdeles på yderborten på 7. udgave af Christian Winthers 'Digte, gamle og nye', som kom hos Reitzel 1877 og har Reitzels forlagsmærke i blindtryk på bagsiden. En stregramme i sort og guld omgiver et midterbillede, fin graveret i næsten fotografisk gengivelse af Julius Exners kendte billede: 'Chr. Winther paa en Spadseretur' (fig. 41). Et rødbrunt eksemplar af 1877-udgaven er med gavetilskrift dateret april 1878 og har bagest en indklæbet etiket fra 'Carl Petersen, Bogbinder, Kjøbenhavn'. Carl Petersen, der havde etableret sig 1864, begyndte at gøre sig gældende i 1870'erne og fik 1878 prædikat af Kgl. Hofbogbinder. En medarbejder hos Reizel har fortalt, at Clément længe var forlagets foretrukne leverandør af bogbind, men efterhånden fik en konkurrent i Petersen, 'som snart hævdede sin Plads ved smagfulde og originale Pragtbind'. I forlagets kælder blev der ligefrem indrettet et værksted, hvor Petersens folk kom og udførte hefterarbejde.³⁴ Desværre synes han først ret

³⁴ H. Vilh. Martensen: *Fra mine første 25 Aar i C.A. Reitzels Boglade*, 1904, s. 7 og 50.

sent at have anskaffet et stempel til at præge sine bind med, så hans virksomhed længe kun belyses af etiketter eller en blækstemplet signatur, som langt fra altid blev taget i brug. Der forekommer f.eks. også eksemplarer af Wintherbindet uden etiket. Den følgende 8. udgave fra 1882 findes i et nyt og usigneret bind med digterens graverede portræt i et cirkelrundt midterfelt. Da en rygdekoration af planteløv med fugl foroven er fælles for de to udgaver, er Petersen vel også mester for dette bind. Exnerbilledet kom atter i brug 1895 på et bind om 4. udgave af Winthers 'Træsnit', nu på bagsiden forsynet med Petersens enkes blindtrykte mærke.

Signerede binddekorationer forekommer endnu yderst sjældent. På bagsiden af Oehlenschlägers 'Helge' fra 1862 (se ovenfor) har nogle bind fået placeret en stor forgyldt runesten ved et træ med en stensætning i forgrunden. På en af stenene er diskret anbragt signaturen 'CD'. Dvs. pladen er graveret af Chr. Danielsen, der virkede som gravør 1860-1910 og har graveret fortræffelige stempler til mange bind. Runestenen er også sat på bagsiden af Frederik Barfods 'Fortællinger af Fædrelandets Historie' I-II, 4. udgave 1872-74 (med 'Mor Danmark' på forsiden). Ca. 1876 har Danielsen ligeledes, efter tegning af Henrik Olrik, graveret en stor binddekoration til Niels Baches 'Danmarks, Norges og Sverigs Historie' I-V, 1867-76.³⁵ Han var selv uddannet som tegner og kan sagtens have både tegnet og graveret den nysnævnte runesten, hvad der også kan gælde en tæt binddekoration til Ole Christian Lunds digt med emne fra Christian IVs tid, 'Klintekorset', 1.-3. oplag Chr. Steen & Søns Forlag 1868-69. Signaturen 'CD' ses nederst i midterbilledet med Christian IV i den kendte situation, hvor han står ved højen mast på orlogsskibet 'Trefoldigheden' (fig. 42).

Graverede plader bestilt i Tyskland kunne af og til være signerede,³⁶ men det var ikke altid tilfældet, og det berør derfor ofte på tilfældige omstændigheder, om et udenlandsk arbejde lader sig bestemme. F.eks. har 'Nordiske Sagn', udgivet af C. Berg og Edv. Gædecken på Chr. Steen & Søns Forlag 1868, en dekoration i forgyldt pladetryk med fem nisser i kædedans på en stendysse og en sø med havfrue, øjensynlig med titel og udgivere i tryk fra samme plade. Foruden den omstændighed, at en kirke ved søen ser lidet nordisk ud, indicerer nav-

³⁵ Om Danielsen se videre F. Hendriksen (note 5), hvor bindet om *Nordens Historie* er afb. s. 5.

³⁶ Således er flere bind ved midten af 1850'erne præget med plader signeret R. Schubert i Berlin (FF VIII, s. 156, 162, 169 note 11 og 170 note 26).

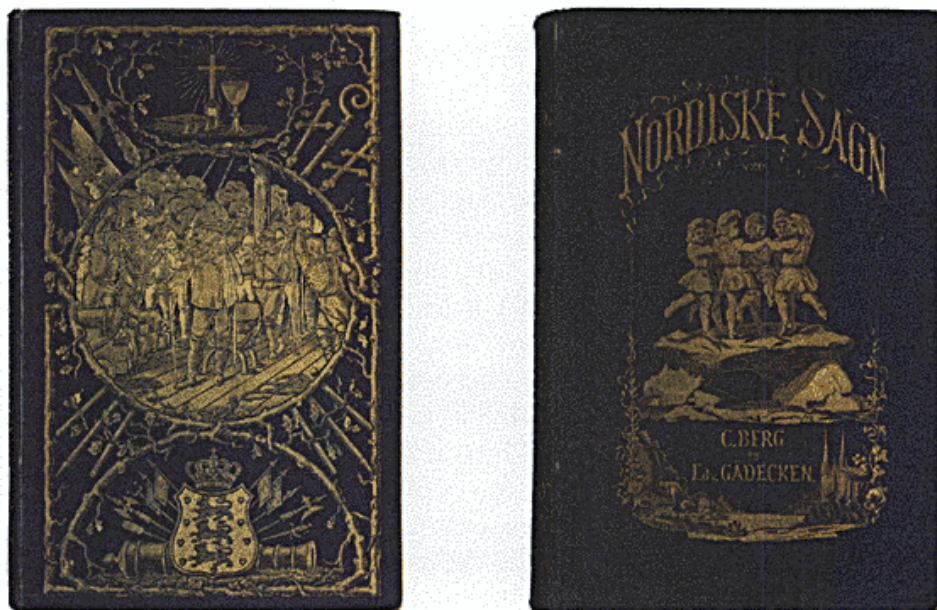

Fig. 42-43. Ole Chr. Lund: *Klintekorset*, 1869, og C. Berg og Edv. Gædecken (udg.): *Nordiske Sagn*, 1868.

neformen 'Gädecken', at pladen er graveret i Tyskland (*fig. 43*). Selve bindet turde være dansk arbejde, da den omgivende buede ramme i blindtryk er set på adskillige bind fra 1860erne og fremefter.³⁷ Et sent eksempel på dens anvendelse frembyder bagsiden af Svend Grundtvigs udgave af 'Danmarks Folkeviser', 1882, med signaturen Cléments Efterfølger Immanuel Petersen. I forgyldt eftertegning ses rammen på Longfellows 'Den gyldne Legende', 1880.

Derimod forekommer der en signatur lydende 'R. Gerhold's G[raphisch.] Atelier Leipzig' på et rigt dekoreret bind i grønt om Erik Bøgghs vidtløftige humoreske 'Jonas Tvermoses Ærgrelser', Gyldendal 1.-2. udgave 1875, som bl.a. er udstyret med sorte borter med grønne blomster i relief. Af tyske signaturer på bind frem til begyndelsen af 1890erne kan foruden Gerhold anføres firmanavne som Schüssler og Barthel, uden at det umiddelbart fremgår af sammenhængen, om kun det grafiske arbejde eller også selve indbindingen er udført i Tyskland. I almindelighed vides Philipsens Forlag frem til ca. 1880 at have sendt en del af dets bøger til indbinding i Tyskland (se note 14), og det

³⁷ F.eks. på Bjørnsons *Kong Sverre*, 1861, afb. af Finn Bøckmann (note 10), s. 10, og Henrik Ibsens *Kongsemnerne*, 1870.

samme gjorde Reitzels Forlag, da det her lod indbinde en illustreret udgave i stort oktavformat af Christian Winthers 'Træsnit' (FF VII 182). Det usignerede bind findes om 1.-3. oplag, 1871-77, og har kraftige relieframmer og forgyldte figurer omkring et graveret billede af en bondegård.

6.

Ovenstående har kronologisk slutpunkt i bøger udgivet 1877, omend der til sammenligning er inddraget bind af senere dato. Det er lige ved begyndelsen af de komponerede binds glansperiode, da også farvetryk kom i brug og dekorationsteknikken i det hele nåede en høj grad af perfektion, som bidrog til en større variation, men også medførte tendenser til en lovlige rundhåndet brug af virkemidler. En forholdsvis enkel dekoration som Dantes portræt på bindet med Molbechs oversættelse 1865-66 (se ovenfor *fig. 28*) var f.eks. ikke længere nok. På 1879-udgaven blev forfatterportrættet anbragt på sort bund i en medaljon og denne omgivet af borter i sort og guld.

Digtsamlingerne har nydt prioritet, og meget er derfor forbigået, herunder seværdige bind med H.C. Andersens eventyr afbildet andetsteds,³⁸ måske nogle oversete Oehlenschlägerbind, der dog vist først bliver rigtig interessante, efter at Philipsens Forlag 1884 havde overtaget Oehlenschlägers skrifter,³⁹ og ikke mindst bind om den voksende roman- og faglitteratur. Gyldendal lod f.eks. de meget solgte historiske romaner af H.F. Ewald præge med et guldtrykt motiv fra bogen såsom en afbildning af Kronborg på 'Svenskerne paa Kronborg', 1867, og af herregården Tjele på 'Den skotske Kvinde paa Tjele', 1871, begge også i senere oplag. Tilsvarende fik bindet om førsteudgaven af Leonora Christinas 'Jammers-Minde', 1869, en guldtrykt gengivelse af en rekonstruktion af det gamle kongeslot i København med Blåtårn, og på Vilhelm Bergsøes 'Gjengangerfortællinger', 1872, kom graverede billeder af de lokaliteter, hvor handlingerne i de tre fortællinger ud-

³⁸ F. Hendriksen (note 5), s. 3; jvf. afb. af tidligere bind i FF VIII, s. 156f og korrektion af Hendriksen smst., s. 171 note 37.

³⁹ *Nordens Guder og Helge* er omtalt ovenfor i udgaver fra 1862. Cléments bind til *Aladdin*, 1857, er afb. i FF VIII, s. 163 fig. 39. Dekorationen er gentaget i en forenklet version på Oehlenschlägerselskabets udgave 1864. I de senere udgaver på Philipsens Forlag fik de to førstnævnte 1885-86 bind dekoreret af Lorenz Frølich, mens *Aladdin* 1884 blev udstyret med en strålende dekoration i guld og farver.

spandt sig.⁴⁰ Om 'Svenskerne paa Kronborg' kan bemærkes, at bindets forgyldte rygkomposition bestående af militært tilbehør også forekommer på ryggen af Carit Etlars 'Gjøngehøvdingen', 4. udgave Chr. Steen & Søns Forlag 1881. 'Svenskerne paa Kronborg' er uden bogbindersignatur, 'Gjøngehøvdingen' er signeret Cléments efterfølger Immanuel Petersen.

At binddekorationen gerne forholdt sig konkret til indholdet af faglitterære bøger, er næsten en selvfølge, for såvidt som de blev fundet værdige til komponerede bind. Det gjaldt navnlig den populære faglitteratur, som først og fremmest dyrkedes af Philipsens Forlag med udgivelsen af en række værker, der i stigende omfang var illustrerede og under alle omstændigheder solgtes i bind, som gav appetit på indholdet. Således f.eks. 'Korsfarerne og Korstogene, hovedsagelig efter Michaud', 1861 (bind med korstogsridder og biskop m.m. omkring Bethlehemskirken), Johan Ludvig Heibergs 'Nordiske Mythologie' paa dansk ved Christian Winther, 1862 (bind med tre norner foran træet Ygdrasil), G. Hartwigs 'Underverdenen med dens Skatte og Vidundere', 1864 ((bind med ildsprudende urtidslandskab omgivet af bregner og øgler), 'Mythologisk Haandbog' ved Christian Winther og W.A. Bloch, 3. oplag 1866 (bind med græsk gud omgivet af antikke portrætmedaljoner), C. Flammarions 'Beboede Verdener', 1.-2. oplag 1867-68, hvoraf 1. oplag på 2.000 eksemplarer blev udsolgt på få måneder (bind med balkonudsigt til stjerne- og planethimlen), og yderligere 3. oplag, 1875 (bind med ny dekoration, hvor der i borter og forsiringer indgår stjerne- og planettegn). Endvidere G. Hartwigs 'Naturen og Folkelivet paa Sydhavs-øerne', 1868 (bind med indfødte foran deres hytter), Fr. Winkel Horns 'Mennesket i den forhistoriske Tid', 1874 (bind med pælelandsby) og J.C. Tuxens 'Den danske og norske Sømagt fra de ældste Tider indtil vore Dage', 1875 (bind med skibstyper fra vikingskib til dampbåd, signeret R. Gerhold, Leipzig). Rækken fortsatte med vel i gennemsnit mindst én udgivelse om året og mundede sidst i 1890erne ud i 'Frem's serie af lettilgængelige fagbøger.

For ikke at lade disse genrer for meget i stikken afrundes billedrækken med nogle prøver herpå. Hartwigs 'Sydhavs-øerne' fra 1868 har uden om billedgravuren en blindtrykt ramme af plantestængler med konkylie i de nederste hjørner, mens der på ryggen ses dyr og planter i forgyldning (*fig. 44 og 48*). Samme ramme og ryg forekommer på Hartwigs 'Underverdenen', 1864, og rammen optræder igen, lidt

⁴⁰ Sidstnævnte bind afb. i *På Papir* etc. (note 10), s. 338.

Fig. 44-45. G. Hartwig: *Naturen og Folkelivet paa Sydhavs-Øerne*, 1868, og tidsskriftet *Rundt paa Jorden* (1867-76).

forkortet og i forgyldning, på bindet om J.H. Campes 'Robinson den Yngre', som i mindre format udkom på Eibes Forlag og er set i 4. udgave 1882. Her omgiver rammen naturligvis en situation med Robinson. Et blindtrykt bogbindermærke på Robinsonbindets bagside viser, at det er udført for forlaget af Cléments efterfølger Immanuel Petersen.

Til den populære faglitteratur hører også det illustrerede geografiske tidsskrift 'Rundt paa Jorden. Underholdning for den modnere Ungdom', udgivet 1867-76 af den opfindsomme forlægger Fr. Wøldike, hvis idérigdom indbefattede bogudstyret (jvf. FF VIII 152 og 170 note 26). De afsluttede årgange blev solgt indbundet i røde bind med en fornøjelig afbildning af tre nissegubber, der tumler jordkuglen (*fig. 45*).

Romanbindene på *fig. 46-47* ville de gamle foragtere af de komponerede bind utvivlsomt have anset for udprægede eksempler på 'smagløs' eller 'forloren' pragt. Mens den jyske herregård Tjele figurerer på et stort guldbillede på Gyldendals udgave af 'Den skotske Kvinde paa Tjele', 1871 og følgende oplag, har Viktor Rydbergs historiske roman 'Den sidste Athenienser', Andr. Schous Forlag 1874 (og 2. udgave 1878), et mere sindrigt komponeret bind med en antikiserende dekoration sammensat af en statue med symbolske figurer og et landskab med tempel. Begge de brede rygge er udsmykket med figurer, og på

Fig. 46-47. H. F. Ewald: *Den skotske Kvinde paa Tjele*, 1871, og Viktor Rydberg: *Den sidste Athenenser*, 1874.

bagsiderne findes det pågældende forlagsmærke i blindtryk. Ryggene vises på *fig. 48*.

7.

Fra begyndelsen af 1860erne beløb den danske bogproduktion sig til lidt over 1.000 bøger om året og steg derpå til ca. 1.400 i 1877.⁴¹ Antages det, at der fremstilledes komponerede bind til gennemsnitlig omkring 5% af bogtitlerne, blev der 1860-77 bragt godt 1.000 bind på markedet (i et ukendt antal eksemplarer). Hvor mange, der er bevaret, er ikke godt at vide - de fleste *var* ikke solide. Da det foretagne udvalg blot beror på kendskab til en halvandenhundrede bind, er det indlysende, ikke alene at udvalget næppe er tilstrækkelig repræsentativt, men også at mange må være forbigået, som kunne være omtale værd.

Enkelte bind, som ikke er repræsenteret i Det Kongelige Biblioteks bindsamling, er afbildet efter eksemplarer i privateje. Dette gælder *fig. 4, 6, 12, 14, 22, 24, 27, 30, 42 og 43*.

⁴¹ Se pligtafleveringsstatistikken i Henrik Horstbøll og John T. Lauridsen (red.): *Den trykte Kulturarv. Pligtaflevering gennem 300 år*, 1998, s. 567-69.

Fig. 48. Bogrygge på bindene vist som fig. 25, 27, 44 og 46-47.

Tilføjelse

Den pladetrykte dekoration på 'Ossian', 1850, der er afbildet som *fig. 1*, viser sig at være kopieret fra et bind om 'Ossian's Gedichte', Verlag Göschen Leipzig 1846. Der er små afvigelser i graveringen, især tydelige i forfatterangivelsen 'Ossian', og det tyske forlæg er uden gravør-signatur. Den i teksten nævnte gravør Holst har altså signeret en pladekopi. Også den forgyldte figurdekoration på ryggen er eftergjort, men i mindre størrelse.

SUMMARY

HARALD ILSØE: *Danish press gilded publisher's bindings about 1860-1877. Contributions to a presentation*

The presentation is a continuation of R. Paulli's article on "Vore ældste komponerede bind" (Our earliest press gilded publisher's bindings), *Fund og Forskning* VIII, 1961 pp. 140-71, summary p. 176. The described bindings have been chosen primarily from the collections of poems that were often bound with a view to presenting them as gifts, but also other literary genres have been taken into account. By way of introduction, Paulli's article is developed further through the mentioning of some pre-1860 bindings.